

**PRAVICA
DO ŽIVLJENJA**

Maximilien Robespierre

Zbirka **Pamflet** je namenjena
objavi prevodov referenčnih besedil,
ki govorijo o svobodi v najširšem smislu
besede. Tudi zato smo se odločili za
rehabilitacijo tradicionalnega **Pamfleta**,
ki vse od 18. stoletja služi kot svojevrstna
državlјanska oglasna deska. Poslanstvo
zbirke kratkih emancipatoričnih besedil
je, da državlјanke in državlјane spodbuja
k razmišljanju in zavzemanju stališč.

Pamflet je nosilec kulture,
ki ne sprejema neumnosti,
ne požira žalitev in zavrača poniževanje.
Zbirka **Pamflet** podpira kritično mišljenje
in neodvisnost duha. Neguje, kar je
med nami emancipatoričnega in dobrega,
in se upira kulturi laži in groženj.

Z zbirko **Pamflet** se borimo proti
uničevanju preteklosti, razvrednotenju
življenja v sedanosti in kraji prihodnosti.

Maximilien Robespierre
PRAVICA DO ŽIVLJENJA

Pamflet 13

Založba ZRC

Maximilien Robespierre
PRAVICA DO ŽIVLJENJA

Pamflet 13

Uredniki zbirke Oto Luthar, Tomaž Mastnak,
Martin Pogačar, Aleš Pogačnik

Izbor besedil, opombe in predgovor Tomaž Mastnak

Izvirni naslovi prevedenih besedil Sur les subsistances;
Sur la nouvelle Déclaration des Droits; Sur la Constitutions

Prevod Jedrt Maležič

Jezikovni pregled Helena Dobrovoljc
Oblikovanje in prelom Tanja Radež

Založnik ZRC SAZU, Založba ZRC

Zanj Oto Luthar

Glavni urednik založbe Aleš Pogačnik

Tisk Cicero Begunje, d. o. o.

Naklada 400

Prva izdaja, prvi natis.

Ljubljana 2026

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610511243>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni
knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

ISBN 978-961-05-1123-6

COBISS.SI-ID 277400067

E-knjiga

ISBN 978-961-05-1124-3 (PDF)

COBISS.SI-ID 277333507

PRAVICA DO ŽIVLJENJA

Pamflet 13

PRAVICA DO ŽIVLJENJA

Maximilien Robespierre

VSEBINA

Notica o avtorju --- 9

Tomaž Mastnak

Predgovor / Pravica do življenja in ljudska
politična ekonomija --- 10

Maximilien Robespierre

TRIJE GOVORI --- 81

Mnenje Maximiliena Robespierra o oskrbi
z osnovnimi živili,
2. december 1792 --- 82

Govor Maximiliena Robespierra o novi deklaraciji
človekovih in državljanskih pravic,
24. april 1793 --- 100

Govor Maximiliena Robespierra o ustavi,
10. maj 1793 --- 118

Maximilien Robespierre (1758–1794) je bil eden voditeljev francoske revolucije. Po zaključku študija filozofije in prava leta 1781 ter opravljenem pravosodnem izpitu se je zaposlil kot odvetnik v rojstnem Arrasu. Leta 1783 je bil sprejet na tamkajšnjo akademijo in postal njen tajnik. Kot odvetnik je zaslovel zaradi svojih nastopov proti samovoljni oblasti in sodstva ter zastopanja in obrambe pravic revnih. Po sklicu generalnih stanov v Arrasu spomladi 1789 so ga izbrali za svojega predstavnika in tako je postal eden od osmih odposlancev tretjega stanu iz svoje regije (Artois). V Nacionalni skupščini je imel več kot petsto govorov, kot govorec pa je nastopal tudi v jakobinskem klubu, katerega vodenje je prevzel leta 1790. Prispeval je k oblikovanju ustave in *Deklaracije pravic človeka in državljana* ter vztrajal, da morajo biti vsi zakoni skladni z njo. Njegovi nastopi proti kraljevemu absolutizmu, vsem oblikam diskriminacije in širjenju francoskih revolucionarnih idej po Evropi z vojno ter glasno zavzemanje za enakost, splošno volilno pravico, socialne pravice in socialno varnost so mu zaprli pot v politične odbore in na vodilne položaje v skupščini, pridobil pa si je naklonjenost in podporo pariških ljudskih množic. Po razglasitvi republike septembra 1792 je zagovarjal usmritev kralja. Med radikalizacijo revolucije leta 1793 je podpiral ljudske zahteve ter vstajo in revolucionarno nasilje. Avgusta 1793 je bil izvoljen za predsednika nacionalne konvencije. Leto pozneje, po padcu radikalne revolucionarne oblasti, je bil usmrčen.

Predgovor

Pravica do življenja in ljudska politična ekonomija

Tomaž Mastnak

Naš vsakdanji genocid in vse druge oblike normaliziranega in nekaznovanega pobijanja, ki so se razpasle po svetu, kličejo po obuditvi večinoma že pozabljenih razprav o pravici do življenja in spomina na boje zanj. Na prvi pogled te razprave, ki so izzvenele z rojstvom in vzponom liberalizma v prvi polovici 19. stoletja, nimajo nobene – vsaj ne neposredne – zveze z dogajanjem danes. Toda ko se zgroženi soočamo z nedoumljivo lahkostjo – kar trivialnostjo, banalnostjo – s katero se v našem času pokončuje človeško življenje in s katero pristajamo na to pobijanje, si tudi domišljamo, da bi morda lahko že sam zven izraza »pravica do življenja« v vladajoči liberalistični nekrototalitarizem zanesel trenutek disharmonije in s tem morda odprl nekaj prostora za razmislek in (re)orientacijo.

Vendar pojem pravica do življenja ni pomemben ali aktualen samo zaradi osvobajajoče neuglašenosti s »pripovedjo« – to klavrno naslednico »ideologije«, ki obvladuje današnji zahodni svet. Relevanten je tudi zato, ker sile, ki so ga pred stoletjem in pol ali dvema stoletjema odpisale, vladajo še danes, in to po enaki ali vsaj zelo podobni temeljni logiki kot v preteklosti. In te sile – v prvi vrsti liberalizem, svobodna trgovina, ki se je prelevila v svobodni trg, in politična ekonomija – vladajo ne nazadnje tudi zato, ker so pokopale pravico do življenja.

Maximilien Robespierre je bil eden poglavitnih zagovornikov pravice do življenja med francosko revolucijo.¹ Trije prevedeni govori, v katerih osvetljuje svoje argumente, odpirajo vsaj delen, a pomemben pogled na takratno politično razpravo o teh vprašanjih. Robespierre, eden od govorcev radikalne – danes bi morda rekli populistične – struje v francoski revoluciji, je z njimi nastopil v zakonodajni skupščini med decembrom 1792 in majem 1793. Dobro leto pozneje je bil usmrčen.

Liberalizacija trgovine z žitom: kratka kronologija

Da bi prevedene govore razumeli, je treba razgrniti njihov zgodovinski kontekst. Pri tem ne bom posvečal pozornosti toliko dinamiki same francoske revolucije, kolikor logiki družbenih bojov in sprememb v nekaj desetletjih pred njo. V središče bom postavil pritiske za liberalizacijo trgovine z žitom in argumente zanjo na eni strani ter odpor proti njej na drugi. Šlo je za soočenje dveh družbenih modelov, dveh vizij družbe, ki

¹ Florence Gauthier, »De Mably à Robespierre: une programme économique égalitaire 1775-1793«, *Annales historiques de la Révolution française*, št. 261 (1985), str. 286.

sta se izključevali. Njuno merjenje moči je oblikovalo zgodovino.

Zahteve za liberalizacijo trgovine z žitom so prihajale iz razsvetljenskih salonov. Njeni glavni zagovorniki so bili frakcija takratnih »filozofov«, znamenitih *philosophes*: »ekonomski filozofi«, fiziokrati. Nastopali so v interesu zemljeposestnikov, velikih pridelovalcev žita in trgovcev. Njihova kampanja je bila uspešna ne nazadnje prav zaradi njihove povezanosti z velikimi in močnimi, etabliranimi ekonomskimi interesi.² Za svobodno trgovanje z žitom so pridobili tudi podporo kraljeve oblasti, medtem ko so se liberalizaciji upirali ljudstvo, parlamenti in nosilci obstoječega državnega upravnega aparata. Slednji toliko bolj, kolikor nižje so bili v hierarhiji, kolikor bliže obdelovalcem zemlje, ljudstvu.

Vprašanje trgovine z žitom je bilo vprašanje kruha. Simon-Nicolas-Henri Linguet, oster kritik ekonomskih filozofov, se je v enem svojih spisov pritoževal, da so Francozi »največji kruhojedci na svetu«.³ Nad kruhožerstvom se je zgražal, ker je bil prepričan, da je kruh

² Steven L. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV*, 2. izd. (London: Anthem Press, 2015), str. 687.

³ »[...] les plus grands panivors de l'univers.« [Simon-Nicolas-Henri] Linguet, *Du commerce des grains. Nouvelle édition. Augmentée d'une Lettre à M. Tissot sur la vrai mérite POLITIQUE, & PHYSIQUE du Pain & du Bled* (Bruselj: [s. n.], 1789), str. 146.

nezdrava hrana, za kar je navajal kup dokazov.⁴ Za ljudstvo pa je bil osnovno živilo in kot tak vir življenja. Dostopnost kruha je bila vprašanje preživetja. Svoboda trgovine z žitom je pahnila revne sloje v pomanjkanje in lakoto. Proti tej svobodi so se nasprotniki liberalizacije trgovine z žitom sklicevali na pravico do življenja.

Na začetku 16. stoletja je bil v Franciji znotraj državne uprave vzpostavljen aparat, ki je bdel nad pridelovanjem in hrambo žita, trgovino z njim, nad njegovo ceno ter prevažanjem iz ene province v drugo ali v tujino. Ta sistem, *la police des grains*, je bil varovalo pred pomanjkanjem najosnovnejšega živila in dragocen instrument za ohranjanje javnega reda.⁵ Do sredine 18. stoletja je malokdo izpodbijal njegovo temeljno postavko: da žito ni bilo blago kot vsa druga. Bilo je snov življenja.

4 [Simon-Nicolas-Henri Linguet,] *Lettres sur la Théorie des loix civiles, &c. Où l'on examine entr'autres choses s'il est bien QUE LES ANGLOIS SOIENT LIBRES, & que les François doivent, ou imiter leurs Opérations, ou porter envie à leur Gouvernement* (Amsterdam, 1770), str. 91. Medtem ko je Linguet v poznejši razpravi o trgovini z žitom očital Francozom, da jedo preveč kruha, je tu očitek letel na zahodnjake – »Mi, zahodnjaki živimo od kruha« – v nasprotju s srečnejšim vzhodnim svetom. *Op. cit.*, str. 90–91.

5 Edgard Depitre, »Introduction«, v: Cl.-J. Herbert, *Essai sur la police générale des grains, sur leur prix et sur les effets de l'agriculture, 1755, et Supplément à l'Essai sur la Police générale des grains par J. G. Montaudouin de la Touche, 1757*, ur. Edgard Depitre, *Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France* (Pariz: Librairie Paul Geuthner, 1910), str. V.

Ni bilo predmet ekonomske znanosti, se pravi ekonomije, kakor jo razumemo danes. Ta se je šele oblikovala. Bilo je predmet »javne ekonomije«, kakor jo je razumel še Rousseau, se pravi vednosti, maksim, smernic, navodil in pravil za modro upravljanje države. Javna ekonomija je bila zato nujno tudi moralna ekonomija.⁶ In v to moralno ekonomijo je bilo vpeto žito kot predmet »ekonomskega sistema dobre vladavine«,⁷ se pravi državnega upravnega sistema in politike.

Okrog leta 1750 pa se je začela publicistična kampanja za svobodno trgovanje z žitom, ki je v dobrih desetih letih obrodila sadove: liberalizacijo so podprli Ludvik XV. in njegovi ministri. Postala je politika kraljevega absolutizma. Majska deklaracija iz leta 1763 je odpravila vse notranje ovire za promet z žitom, razglas iz julija 1764 pa je sprostil izvoz žita (pod pogojem, da so bile cene v Franciji pod določeno ravnijo).⁸

6 Jean-Jacques Rousseau, »ECONOMIE ou ŒCONOMIE, (*Morale & Politique*)«, v: *L'Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*, ur. Diderot in D'Alembert (Pariz: Briasson, 1751–65), zv. 5, str. 337. V nadaljevanju citiram po naslednji izdaji: Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'économie politique* (Amsterdam [E. du Villard], 1764).

7 Rousseau, *Discours sur l'économie politique*, str. 50.

8 Za podrobno obravnavo gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 90 sqq.

Ta vladna dokumenta zaznamujeta korenit prelom z dotlejšnjo ureditvijo oskrbe z nujnimi življenjskimi potrebščinami. Trgovino sta osvobodila izpod pravil, ki so nadzirala ter usmerjala pridelavo, distribucijo in prodajo žita. Ludvik XV. je razglasil dobo svobode. Ta svoboda je prinesla draginjo in pomanjkanje.

Zaradi visokih cen žita in kruha so bili v letih 1767, 1768 in 1769 po vsej državi množični ljudski nemiri. V publicistiki so jih spremljale polemike proti »ekonomskim filozofom« in njihovi odgovori nanje. Parlamenti, v prvi vrsti v Parizu in Rouenu, so stopili v opozicijo kraljevi liberalizaciji. Leta 1769 je bil za finančnega ministra imenovan Joseph Marie Terray, ki se je začel previdno vračati k nekdanji regulativni politiki. Najprej je sicer dopustil, da je protiliberalizacijsko sodbo objavil pariški parlament, potem pa je konec leta 1770 razglasil svoj zakon, ki je ponovno vzpostavil državni sistem nadziranja in usmerjanja trgovine z žitom.

Med letoma 1774 in 1776 je ponovno prišlo do poskusov liberalizacije trgovine z žitom. Obrat je nastopil takoj po ustoličenju Ludvika XVI., ki je za generalnega nadzornika financ, se pravi finančnega ministra, postavil fiziokrata Turgota. Njegovi sprostitev trgovine z žitom so spomladi 1775 sledili ljudski nemiri, tako imenovana *guerre des farines* (vojna za moko). Turgot je v obrambo liberalizacije razglasil vojno stanje in nad

ljudstvo poslal vojsko. Bajoneti kot argument za neomejeno svobodo trgovanja z žitom niso prepričali kritikov. V polemikah proti liberalizaciji je bil v ospredju Jacques Necker, ki je po Turgotovem padcu sam postal finančni minister. Reglementacija zlasti zunanje trgovine z žitom je potem ostala uradna politika do konca starega režima.

Konec leta 1788 in spomladi 1789 so v odgovor na pomanjkanje žita ter lakoto v mestih in na deželi znova izbruhnili ljudski nemiri. Višek so dosegli v prvem mesecu revolucije, konec julija in na začetku avgusta 1789, ko je zavladal »véliki strah« (*la grande peur*) – danes bi rekli teorija zarote –, da je aristokracija hotela izstradati ljudstvo. Aristokracija in plemstvo sta takoj na začetku revolucije pohitela z razglasitvijo »neomejene svobode trgovine z žitom«. Na drugi strani so si kmetje prizadevali za sprejetje družbenega dogovora ali pogodbe, ki bi uveljavila pravico do življenja in zagotavljala nujna sredstva za preživetje vsakomur.⁹ Revolucionarna oblast je, da bi obranila svobodo trgovine, uvedla vojno stanje. Ljudstvu, ki je pod starim režimom v času pomanjkanja neposredno, z »direktno

⁹ Gl. Florence Gauthier, »Une révolution paysanne. Les caractères originaux de l'histoire rurale de la révolution française. 1789-1794«, v: *Révoltes et révolutions en Europe (Russie comprise) et aux Amériques de 1773 à 1802*, ur. Raymond Monnier (Pariz: Ellipses, 2002), str. 259–260.

akcijo«, določalo »pravično ceno« žita ali kruha, je strogo prepovedala poseganje v oblikovanje cen. Vojno stanje je bilo uvod v »obdobje liberalnega terorja«. ¹⁰

Ljudstvo se ni pustilo ustrahovati. Med letoma 1789 in 1792 je bilo šest kmečkih vstaj, *jacqueries*. ¹¹ Kmetje so poleg osnovnih pravic zahtevali agrarno reformo – zakone, ki bi odpravili fevdalni sistem. Tudi urbane ljudske množice so tako kot kmečke vztrajno terjale pravico do življenja in do osnovnih sredstev za preživetje ter zahtevale, da bi nebrzdano svobodo trgovine z nujnimi življenjskimi potrebščinami, neomejeno zasebno lastnino in koncentracijo delovnih sredstev v rokah manjšine zakonsko prepovedali.

Notranji minister Roland, sicer tudi organizator žirondistične propagande, ¹² je na te zahteve odgovoril takole: »Edino, kar si skupščina lahko dovoli v zvezi z

nujnimi življenjskimi potrebščinami, je, da razglasi, da ne sme storiti ničesar, da odpravi vse prepreke [svobodi trgovine], da razglasi popolno svobodo pretoku živil, da ne določa nobenih ukrepov, ampak da odločno nastopi proti vsakomur, ki bi v to svobodo posegel.« ¹³ Odgovoril mu je Robespierre s prvim izmed govorov, ki jih objavljamo. Njegov nastop je bil del razprav o najosnovnejših živilih. Revolucionarna skupščina, v kateri so prevladali žirondisti, je še enkrat potrdila svobodo trgovine, 18. marca 1793 pa je sprejela zakon, ki je predpisoval smrtno kazen za »vsakogar, ki bi predlagal kmetijski ali kakršen koli drug zakon, ki bi spodkopaval zemljiško, trgovsko ali industrijsko lastnino«.

Ko so prevzeli vodilno vlogo v revoluciji jakobinci, so ukinili neomejeno svobodo trgovine in vojno stanje. Med majem in oktobrom 1793 so uveljavljali politiko zagotavljanja preživetvenih dobrin: sprejeli so spisek nujnih življenjskih potrebščin in določili njihovo najvišjo ceno (*programme du maximum*). Tako so želeli uravnotežiti mezde z nujnimi življenjskimi stroški.

Jakobinska oblast je bila zrušena 27. julija 1794, 9. termidorja po revolucionarnem koledarju. Naslednjega dne pa so usmrtili Robespierrea. Zavladala je tako ime-

¹⁰ Gauthier, »De Mably à Robespierre«, str. 275.

¹¹ Gl. Anatoli Ado, *Paysans en révolution: terre, pouvoir et jacquerie, 1789-1794* (Pariz: Société des études robespierristes, 1996); ruski izvirnik: Anatolij Vasil'evič Ado, *Krest'jane i velikaja francuzskaja revoljucija: Krest'janskoe dviženie v 1789-1794 gg.* (Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1987).

¹² Anne Kupiec, »La Gironde et le Bureau de l'esprit public: livre et révolution«, *Annales historiques de la Révolution*, 1992, št. 302. To »pisarno« je Robespierre napadel kot »manufakturo«, ki je zastrupljala javno mnenje: namesto da bi javnost presojala o ljudeh, ki vladata, so ti ustvarjali javno mnenje in gospodovali nad njim. Gl. v tej knjižici, str. 131-132.

¹³ Rolandovo pismo Konvenciji 18. novembra 1792, citirano v Gauthier, »Une révolution paysanne«, str. 270.

novana termidorska reakcija. Francoska revolucija se je dokončno obrnila stran od ljudstva, ki je bilo ena njenih gonilnih sil, in proti njemu. Pod termidorskim terorjem je »središče konceptualizacije novega sveta« postala ekonomska moč, ki je zadušila pravico do življenja,¹⁴ politična ekonomija pa izpodrinila »ljudsko politično ekonomijo«, o kateri je tudi govoril Robespierre, ter zavladata kot nova znanost o upravljanju družbe.

Zavzemanje za liberalizacijo trgovine z žitom

Najvplivnejše delo v prvem valu publicistike, ki se je zavzemala za liberalizacijo trgovine z žitom, je bila razprava Clauda-Jacquesa Herberta *Essai sur la police générale des grains*, objavljena leta 1755, ki je v veliki meri začrtala smeri nadaljnjih razprav v naslednjih dveh desetletjih. Ključni pojem v naslovu Herbertovega spisa je *police*, ki ga je težko prevesti, čeprav se tako rekoč sam od sebe ponuja izraz policija. Pojem policije se je namreč zožil in danes označuje enega represivnih

¹⁴ Florence Gauthier, *Triomphe et mort de la révolution des droits de l'homme et du citoyen (1789-1795-1802)* (Pariz: Éditions Syllepse, 2014), str. 303.

aparatov države, ki vzdržuje javni in pravni red. V 18. stoletju je imela *police* širok spekter javnih nalog, njeno delovanje je zajemalo »vse, kar zadeva javno dobro«, najrazličnejše moralne in materialne vidike vsakdanjega življenja. Urejala, usmerjala in vzdrževala je življenjske skupnosti. Kot samostalni, glagol ali pridevnik je označevala, opisovala in predpisovala, kako bi moralo biti urejeno družbeno in državljansko življenje.¹⁵

Ena pomembnejših nalog policije kot javnoupornega sistema je bila zagotavljanje *subsistance* ljudstva. V obdobju, o katerem pišem, je ta pojem označeval tisto, kar je nujno za ohranjanje življenja, za preživetje – torej osnovne, nujne življenjske potrebe ali živila, »preživetvene dobrine«, kot je predlagala prevajalka Robespierrovih govorov, ali kar – preživetje. *Police* je torej skrbel za to, da sta bila žito in kruh kot osnovni živila vedno dostopni ljudstvu. Dolžnost vlade in naloga policije nista bili hraniti ljudstvo, temveč zagotavljati, da bo nahranjeno. Vsakdanji kruh je bil v tem smislu

¹⁵ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 11–13. Izčrpen opis področja delovanja najdemo v najvplivnejši razpravi o *police* v starem režimu, v obsežnem delu kraljevega policijskega komisarja pod Ludvikom XIV. Nicolasa Delamara. Gl. [Nicolas] Delamare, *Traité de la Police, Où l'on trouvera l'histoire de son établissement, les fonctions et les prerogatives de ses magistrats, toutes les loix et tous les reglemens qui la concernent*, etc., zvezek 1, 2. izd. (Pariz: Michel Brunet, 1722), knjiga 1, Titre premier, 1. pogl.

policijsko vprašanje. Že Colbert, prvi med ministri Ludvika XIV., je opozarjal, da mora biti »obilica žita« – pogoj za njegovo dostopnost revnim – tista skrb, ki ji *police* namenja največ pozornosti.¹⁶ Sto let pozneje je Necker ponavljal za njim, da je »preživetje ljudstva najbolj bistvena zadeva, s katero se mora ukvarjati uprava«, »skrb za preživetje njegovih podložnikov« pa »prva od dolžnosti suverena«.¹⁷

Police des grains, državni upravni sistem, ki je nadziral pridelavo in distribucijo žita, da bi preprečil pomanjkanje, se pravi zagotavljal preživetje revnih delovnih slojev, je bil v napoto zagovornikom liberalizacije trgovine z žitom. Svoboda in *police* sta se po njihovem mnenju izključevali. Zato so reguliranje trgovine z žitom podvrgli kritiki. Ker je veljalo mnenje za »kraljico sveta«,¹⁸ so si prizadevali to javno mnenje preoblikovati. In ker je največ štelo mnenje elit na oblasti oziro-

ma je bilo mnenje vladajočih elit vladajoče mnenje, so nagovarjali elite.

Po Herbertovem mnenju bi bilo treba žito osvoboditi izpod policijske uprave in nadzora kakor jetnika iz okovov. »Svoboda žita«, za katero se je zavzemal, je pomenila, da bi moralo žito postati blago kot vsako drugo. Nobenih privilegijev! Še več, temu »blagu, ki je najnujnejše za življenje«, bi moralo omogočiti, da bi krožilo najlažje.¹⁹ Razveljaviti bi bilo treba vse odloke, ki so uravnavali trgovino z žitom. S kraljevim razglasom bi morala biti »vsakomur v kraljestvu dana popolna svoboda, da kupuje, skladišči, trguje, prodaja in preprodaja, prevaža iz ene province v drugo takšne količine pšenice in žita, kot želi, in tolikokrat, kot želi«. Hkrati s tem bi bilo prepovedano »komur koli, da bi tej ureditvi pod kakršnim koli izgovorom neposredno ali posredno nasprotoval«. Takšno nasprotovanje je bilo skregano z »razumom, človeštvom in slogo med podložniki«.²⁰

Herbertova zahteva je slonela na veri, da je svoboda trgovine dobrodejna v vseh pogledih, to vero pa je dopolnjevalo prepričanje, da je kakršna koli državna regulacija trgovine z žitom kočljiva, potratna in celo nevarna.

¹⁶ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 1.

¹⁷ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 1; Jacques Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, 4. izd. (Pariz: Chez Pissot, Libraire, 1776), str. 170.

¹⁸ Cl.-J. Herbert, *Essai sur la police générale des grains, sur leur prix et sur les effets de l'agriculture* (Berlin: [s.n.], 1755), citiram po ponatisu v: Cl.-J. Herbert, *Essai sur la police générale des grains, sur leur prix et sur les effets de l'agriculture, 1755, et Supplément à l'Essai sur la Police générale des grains par J. G. Montaudouin de la Touche, 1757*, ur. Edgard Depitre, Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France (Pariz: Librairie Paul Geuthner, 1910), str. 10.

¹⁹ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 13, 32, 33.

²⁰ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 54, 59, 60.

Če država kupuje žito, pride neizogibno do številnih nevšečnosti. Če se še tako trudi, nikdar ne more biti varčnejša in skrbnejša od trgovcev, ki mislijo edinole na svoje osebne interese.²¹ Povedano je temeljni kamen njegove argumentacije. Osebni interes namreč vlada svetu. Edino, kar »resnično animira človeštvo«, je osebni interes. Osebni interes je potemtakem duša liberaliziranega sveta. To je »usoda človeštva«.²²

Ker svetu vlada osebni interes, ki ga v najčistejši obliki uveljavljajo trgovci, če le imajo potrebno svobodo, je svobodna trgovina človeštvu usojena. Trgovina je po definiciji svobodna, ker je »svoboda duša trgovine«. Tudi ob »popolni svobodi«,²³ o kateri se je govorilo na veliko, je mišljena izključno svoboda trgovine, na katero so nekateri sodobniki gledali kot na »finančno špekulacijo«.²⁴ Za vse zagovornike svobodne trgovine pa je bila svoboda svoboda tistih, ki mislijo le na svoj lastni, osebni interes.

Pogled na svet, ki mu vladajo osebni interesi, je dopolnjevalo gledanje na družbo kot splet potreb: civilna družba temelji na potrebah, samo trgovina pa lahko vse

potrebe zadovolji.²⁵ »Najdejavnije načelo trgovine« je konkurenca, zato ji je treba pustiti prosto pot, se pravi svobodo, svobodna konkurenca pa je pot k dobičku. Trgovca namreč »vodi edino upanje na dobiček«.²⁶ Ker trgovec, ki ga vodi upanje na dobiček, misli edinole na svoje osebne interese, je osebni interes konec koncev dobiček. In ker je človeštvu usojeno, da ga animira osebni interes, je usoda človeštva privatni dobiček.

Zagovorniki svobode v poznejših razpravah o trgovini z žitom so v osnovi sledili Herbertu. Ponavljali so, da je svoboda trgovine vsestransko dobrodejna, ekonomska, da spodbuja pridelovalce žita in kmetijstvo, prinaša denar državi, izboljšuje življenjske razmere revnih in sploh povečuje bogastvo. Drugače niti ne bi moglo biti, saj naj bi bila skladna z božjo previdnostjo ali, kar je bilo za razsvetljene duhove tiste dobe nekaj podobnega, z naravnimi zakoni. Fiziokrat Letrosne je razglasil, da je »svoboda trgovine z žitom vedno koristna in nikdar škodljiva«.²⁷

Ta argumentacija se ni opirala na preučevanje dejstev, niti se ni skladala z njimi. Dosežek zagovornikov

²¹ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 20.

²² Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 14, 57.

²³ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 25, 33, 53, 56, 59, 60.

²⁴ Gl. [Ferdinando Galiani,] *Dialogues sur le commerce des bleds* (London: [s.n.], 1770), str. 250.

²⁵ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 11, 12, 31.

²⁶ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 21, 23.

²⁷ Le Trosne, *La liberté du commerce des grains, Toujours utile & jamais nuisible* (Pariz: [s.n.], 1765).

svobode trgovanja je bil, da so zgradili impresiven in učinkovit zaprt logični sistem, ki je vedno in nenehno potrjeval samega sebe. Na njegovih premisah mu ni bilo mogoče ugovarjati, drugih pa ni dopuščal. Zavaroval se je tudi pred neljubo empirično evidenco. Ko se napovedi ali pričakovanja liberalov²⁸ niso ujemali z realnostjo, je bila vedno kriva realnost. Vztrajali so, da si preprosto ni mogoče zamisliti, da bi liberalizacija lahko povzročala probleme, ki jih je dejansko povzročala: kazati nanje je pomenilo natolcevat, podtikati, obrekovati; sam kralj, potem ko so ga pridobili za liberalizacijo, je rekel »nesmisel«. ²⁹ Neželeni, nepričakovani in destruktivni rezultati liberalizacije trgovine z žitom niso bili nikdar interpretirani kot posledica liberalnih ukrepov in politike, temveč obotavljanja, počasnosti in polovičarstva pri njenem uveljavljanju, nepotrebnih kompromisov ali le njenega nerazumevanja. Odgovor na spodletelo politiko je bil zato še več spodletele politike, njeno stopnjevanje.

²⁸ Za zagovornike svobode trgovine uporabljam izraz liberali – morda bi lahko rekel tudi liberalneži, ker liberalizma takrat še ni bilo in zato niti liberalcev kot pripadnikov liberalizma. Izraz liberalen je starejši od »liberalizma«, uporabljal se je v obdobju, ki ga obravnavam, in je označeval svobodomiselnost in svobodoljubnost, velikodušnost, tolerantnost, naprednost ipd.

²⁹ Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 252, 255, 261 sqq., 419.

Kritike liberalizacije trgovine z žitom

Dejanski, čutno nazorni rezultati uveljavljanja neomejene svobode trgovine z žitom in razgradnje državnega upravnega sistema, ki je trgovino z žitom urejal dotlej, so bili pomanjkanje, dvig cen žita in kruha, lakota in, kot odgovor na vse to, ljudski nemiri in upori, boj za hrano. Na negativne plati in posledice niso opozarjali le literati, pisci številnih kritik in polemik, temveč tudi državni uradniki. Neki pododbornik v Hainautu v severni Franciji je opazil, da je julijski razglas iz leta 1764 »več ljudi onesrečil kot osrečil. [...] V enem letu je prišlo do tega, da mora tri četrtine francoske nacije plačevati tribut eni četrtini.« Njegov kolega iz Pikardije je poročal, da je liberalizacija prinesla »množici ljudi« propad, »novo bogastvo« pa je »ostalo v maloštevilnih rokah«. Kraljevi prokurator iz Meulana je ocenjeval, da se je iz liberalizacije trgovine »za javnost na splošno rodilo resnično zlo«. ³⁰

³⁰ Citirano v Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 206, 207.

Kakšne so bile razlage za to in ugovori zoper to? In zakaj je bilo vse to pomembno? Jacques Necker, finančni minister Ludvika XVI. in nasprotnik radikalne liberalizacije trgovine z žitom, je pisal, da v politični ekonomiji ni vprašanja, ki bi klicalo po globljem razmisleku, kot je vprašanje žita. To pa zato, ker zadeva »najpomembnejša načela družbe« in »najstarejše pravice človeške narave«. ³¹

»Vprašanje žita« je bilo vprašanje *police*: vprašanje pravice do življenja in državnega upravnega sistema, ki jo je zagotavljal, dotikalo pa se je konec koncev položaja ljudstva, večine prebivalstva, v družbi. Nanj se številne »knjige o morali in filozofiji«, ti »spomeniki človeškega duha«, niso ozirale oziroma se jih ni dotikalo. V njih, je pisal Necker, je komaj kdaj načeto vprašanje »sreče množice« in njenega interesa, čeprav je bil ta nadvse preprost: »Živeti danes, delati, da bi živeli jutri, to je edini interes najštevilnejšega razreda državljanov.« ³² Medtem ko se razred zemljiških lastnikov sklicuje na pravice lastnine in razred trgovcev terja svobodo, ljudstvo »gleda na pšenico kot na prvino, ki je nujna za njegovo ohranitev; je na zemlji in tu bi rado

živelo; rado bi, da bi si lahko s svojim delom zagotovilo preživetje; zahteva zakone *police*, ki mu pri tem pomagajo«. ³³

Necker se je postavil na stališče, da mora biti zakonodajalec, ki išče resnico v metežu nasprotujočih si interesov, načel in mnenj, »pred vsem drugim zaščitnik te množice ljudi, ki nimajo nobenega govorca, da bi izrazil njihove pritožbe; katerih trpljenje je treba preučevati, ker se njihov glas dvigne samo v stiski; ki so vedno v sedanjem trenutku in jim ni mogoče služiti, če ne gledamo vnaprej«. Te ljudi bi bilo treba »braniti pred zatiranjem in nesrečo«. ³⁴ Zato je bil sistem *police* tako pomemben. »Skoraj vse civilne institucije« so bile namreč »narejene za lastnike«, medtem ko »za najštevilnejši razred državljanov« ni bilo narejeno »skoraj nič«. Institucije in zakoni, ki tvorijo sistem *police*, so »skoraj edino, kar brani ljudstvo«. ³⁵ Tisto, kar je narekovalo, da bi morali imeti »politične zakone, ki blažijo moč lastnine« nasproti tistim, ki nimajo ničesar, je bila človečnost. ³⁶ Pridevnik *politiques* v »političnih zakonih« je bil izpeljan iz *police*.

³³ Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 5–6.

³⁴ Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 7–8.

³⁵ Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 406–497; prim. str. 164 sqq.

³⁶ Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 408.

³¹ Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 1.

³² Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 2–3. Za množico uporablja izraz »multitude«, dobrega pol stoletja pozneje so govorili o »masse«.

Naj nas ne odbije ton, ki ni v sozvočju z danes vladajočo politično senzibilnostjo (in od politike je ostala skoraj samo še senzibilnost). Necker je vprašanje pravice do življenja kot prvobitne pravice, se pravi pravice, brez katere ni nobenih drugih pravic, in vprašanje obveze oblasti, da to pravico zagotavlja, jasno postavil kot temeljno družbeno vprašanje, tj. v središče družbene in državne ureditve. Odgovor nanj je določal naravo družbe in države. Razprave o svobodi trgovine z žitom so zadevale najbolj temeljna »načela družbe«, »najstarejše pravice človeške narave« in najpomembnejše dolžnosti zakonodajalca in državne uprave. Zahteve po svobodi trgovine z žitom so prinašale revolucionarne spremembe družbene in politične ureditve. Šlo je za revolucijo liberalnega dela oblastnih elit proti ljudstvu. Narava sprememb je pri marsikom zbujala nestrinjanje in odpor.

Veliko državnih uradnikov, članov regionalnih parlamentov in pariškega parlamenta ter publicistov, ki so nasprotovali rušenju obstoječega sistema *police*, je v uveljavljanju svobodne trgovine z žitom videlo nič manj kot razkroj družbe. Naj navedem nekaj stališč. Recenzent Herbertove knjige je detektiral v njej »seme močne dezintegracijske sile«. Generalni pravobranilec pariškega parlamenta Joly de Fleury je opozarjal, da je bil v liberalni program vgrajen »recept za družbeno

dezorganizacijo«. Enak opis je uporabil ekonomist Ferdinando Galiani. Za parlament v Rouenu sta bili družbena in politična dezintegracija logična posledica neomejene svobode trgovine z žitom, ki je »pretresala in uničevala vse«. Že omenjeni pododbornik iz Hainauta je pisal, da so liberalne reforme »razbile in raztrgale vse vezi in spono, ki bi po naravi morale vezati en del nacije z drugim«, policijski polkovnik iz Pariza pa opozarjal, da »ogrožajo družbo«.³⁷

Ogrožanje in razsuvanje družbe se je konkretnije kazalo v spodkopavanju javnega reda, izginevanju solidarnosti in vzajemne odgovornosti, depopulaciji, razslojevanju in naraščanju bede večine prebivalstva, medtem ko je manjšina bogatela. Trgovci, ki so navijali cene prek ravni, ki je veljala za pravično, so prizadevali krivico celotni družbi.³⁸ Veliko kritik je letelo na monopole, ki jih je ustvarjala svoboda trgovine z žitom. Nekateri kritiki so videli v njih »družbeni zločin«, ki je na slepo in brezbrizno zatolkel tisoče nedolžnih ljudi. To so bili zločini proti občemu interesu, ki lahko obstaja samo v družbi.³⁹

³⁷ Citati v Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 108, 172, 206, 257, 422.

³⁸ Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 58, 201, 206.

³⁹ Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 56-60, 280, 417, 420-21.

Problem, ki izstopa iz teh in podobnih kritik liberalizacije trgovine z žitom, je nasprotje med osebnim interesom in javnim ali občim dobrim ter zaostrovanje tega nasprotja. Dinamična sila, ki je zaostrovala nasprotje, je bila osebni interes. Zaostroval ga je, ker je spodkopaval javno oziroma obče dobro. Bil je destruktivna sila, ki so jo mnogokrat poosebljali »zvijačni ljudje«, ki so rovarili v temi in povzročali »največje zlo«. Zlo, ki ga je prinesla liberalizacija, ni bilo več pomanjkanje in lakota, ki ju je povzročila višja sila – pozebe, suše, poplave. Ni šlo več za pomanjkanje zaradi slabih letin. Zdaj je šlo za pomanjkanje sredi obilja. Šlo je za zlo, ki so ga zakrivili ljudje, »človeško zlo«. Razglasitev svobode trgovine z žitom je odprla vrata v trgovanje vsem vrstam grabežljivcev, prekupčevalcev, špekulantov, zaslužkarjev in sploh ljudem vprašljivih moralnih lastnosti.⁴⁰ Toda, kot je zapisal Herbert: »Ne glejmo na motive, mislimo na učinke!«⁴¹ Ni važna motivacija, temveč učinkovitost. Časi, ko je zločine, po sv. Avguštinu, lahko opravičevala pravilna notranja naravnost srca, se pravi motivacija, so minili; odslej jih upravičuje in opravičuje učinkovitost.

⁴⁰ Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 109, 208; prim. str. 277-278.

⁴¹ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. 57.

Ta učinkovitost pogosto obvelja za racionalnost. Osebni interes je bil interes, za interese pa je med razsvetljenskimi filozofi veljalo, da so nasprotje strastem. Kot nasprotje destruktivnim, iracionalnim slem in silam človeške narave so bili racionalni. Nemško-ameriški ekonomist Albert Hirschman je na nasprotju med strastmi in interesi in z meditacijo o tem, kako interes popelje človeka stran od slabih vzgibov strasti v pridobitno dejavnost, razložil vzpon kapitalizma.⁴²

Parlament v Rouenu je gledal na zadevo nekoliko drugače. Parlamentarci so najprej ugotovili, da so *économistes*, se pravi fiziokrati, zgradili svoj sistem na zasebnem interesu kot gonilni sili, potem pa so ta interes opredelili kot nasilno strast. »Lastni interes, ta nasilna strast«, so opozorili, bo nenehno kršil »naravni zakon«, ki naj bi ga po fiziokratski doktrini izražal in uveljavljal. Lastni interes kot »obči zakon« nas bo zato »vrigel v čisto naravno stanje«, se pravi v predružbeno stanje. Ekonomisti so imeli zmotne predstave o človeški naravi, družbeni organizaciji in javni upravi, zato je bila logična posledica neomejene svobode, ki so jo dajali osebnemu interesu, družbena in politična dezintegracija.⁴³

⁴² Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977).

⁴³ Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 422.

Če pa je bil lastni interes nasilna strast, je bila vladavina lastnega interesa vladavina nasilne strasti in s tem vladavina nasilja. Kot nasilna strast v resnici ni bil racionalen. Ekonomistični, svobodnotržni sistem, svet, ki ga vzgibava lastni interes, je torej v temelju neracionalen. Temelji na sprostivni, osvoboditvi nasilnih strasti in nasilja in, kot so rekli rouenski parlamentarci, »pretresa in uničuje vse«.

Ta sistem se pokaže za neracionalnega, če gledamo nanj z vidika občega dobrega, z vidika družbe ali javne oblasti, kajti družba in javna oblast sta obče dobro. Nasilni svobode trgovine, ki so sledili lastnemu interesu, so seveda gledali nanj iz druge perspektive. Sam zase je bil dejavni lastni interes prav lahko videti racionalen, saj je bil učinkovit. Toda iz množice takih posebnih, samoreferenčnih racionalnosti ni bilo mogoče izpeljati občega dobrega, ni jih bilo mogoče sestaviti v javni interes. Lastni interes je sicer mogoče vsiliti kot »obči zakon«, kot so govorili parlamentarci v Rouenu, toda tak obči zakon ni vodil k občemu dobremu. Nasprotno, opazali so, da »stalno dela silo« tistemu »naravnemu redu«, na katerem bi lahko slonelo obče dobro.⁴⁴

Mnogi državni uradniki so simpatizirali z ljudstvom. Njegov upor proti uveljavljanju lastnega interesa

trgovcev z žitom, ki je spodkopavalo javni red in dobrobit, so razumeli kot zavzemanje za *chose publique*: za javno stvar oziroma javno dobro, za *res publica*. Uradniki monarhije so torej proti liberalni kraljevi politiki odobravalni ljudski, kmečki republikanizem. Na generalni skupščini *police* konec 1760. so vsi razpravljavci zavračali domnevo ekonomističnih zagovornikov liberalizacije trgovine z žitom o skladnosti zasebnega in javnega interesa. Neomejeni zasebni interes je nasproten javnemu dobremu, ker »vse žrtvuje nebrzdani želji po pridobivanju premoženja in hitremu kopičenju bogastva«.⁴⁵

Javno dobro je po definiciji postavljalo določene meje lastnemu interesu, ki mu je bilo nadrejeno. Zagovorniki liberalizacije trgovine z žitom pa so zahtevali »totalno«, »popolno« in »najpopolnejšo«, »absolutno« in »najbolj absolutno« svobodo, svobodo brez meja. Razsvetljenstvo je prinašalo osvoboditev človeka izpod vseh »umetnih notranjih in zunanjih omejitav«, vseh »artificielnih« meja. Ekonomisti, glasniki novega reda, so bili razsvetljenski filozofi. Svoboda je bila neomejenost. Za zagovornike pravice do življenja in *police* je bila problematična prav ta neomejenost, brezmejnost.

⁴⁴ Citirano v Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 422.

⁴⁵ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 201, 431.

Neomejenost, brezmejnost, nebrzdanost lastnega interesa je logično zahtevala neomejenost lastnine, na kateri je temeljil. Neomejenost lastnine pa je pomenila popolno svobodo razpolaganja z njo in neomejenost njene rasti. Svobodno razpolaganje z lastnino je odprlo pot neomejeni moči lastnine. Lastnina pa je bila moč, ki je lahko postavljala meje pravicam in svobodi drugih, šibkejših, medtem ko je bila sama svobodna in brezmejna. Kot smo videli, je Necker z občega stališča človečnosti zagovarjal blažitev moči lastnine s političnimi zakoni, s *police*, se pravi njeno omejevanje. Liberalizacija trgovine z žitom je zahtevala odpravo tistih zakonov.

Lastni interes je uhajal političnim zakonom in jih odpravljal ne le zaradi svoje lastninske moči, temveč tudi zato, ker se ni pustil ujeti v okvir, v katerem je bilo sploh šele mogoče postavljati politične zakone in v katerem so ti lahko delovali – v nacijo. Emmerich de Vattel je v temeljnem oziroma utemeljitvenem delu modernega mednarodnega prava, ki je izšlo prav v tistem obdobju, leta 1758, opredelil nacijo kot »suvereno državo, kot neodvisno politično družbo«. ⁴⁶ Liberali so zahtevali

⁴⁶ Emmerich de Vattel, *Le Droit des Gens ou principes de la Loi Naturelle, appliqués à la conduite & aux affaires des Nations & des Souverains*, The Classics of International Law (Washington: Carnegie, 1916), »Préface«, str. xii.

ne le svobodo trgovine z žitom v notranjosti Francije, temveč tudi svobodo pri izvozu žita, vključitev v »enotni evropski trg«. (Ta izraz so uporabljali že takrat.) ⁴⁷

Lastni interes je transcendiral nacionalne meje. Še preden je bil transnacionalen kapital, je bil transnacionalen lastni, osebni interes. V duhu razsvetljenstva je bil kozmopolitski. Če pa je osebni interes presegal nacionalne meje, po svojem bistvu ni bil državljanski. V jedru političnega prevrata, ki ga je prinašala liberalizacija trgovine z žitom, je bil nedržavljski, nadnacionalni, izvenpolitični osebni interes. Politični prevrat je v tem smislu imel politično imunost.

Napad na pravico do življenja

Osvoboditev osebnega interesa izpod političnih omejitev je oropala ljudske množice politične zaščite. Necker je zagovarjal blažitev »moči lastnine« s »političnimi zakoni«, njeno omejevanje, da bi zavaroval »tiste, ki nimajo ničesar«. ⁴⁸ Ničesar razen življenja, ki so ga imeli za svojo pravico. Vsa teža družbenega pretresa in razgradnje družbe, ki ga je prinašala liberali-

⁴⁷ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 176.

⁴⁸ Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 408.

zacija trgovine z žitom, je seveda padala po njih. Ost liberalizacije pa je bila uperjena proti njihovi pravici do življenja.

Pravico do življenja je najprej spodkopavala in ukinjala depolitizacija, ki jo je v imenu svobode prinašala liberalizacija. Depolitizacija sama pa je bila neposredno odprava *police*, sistema državnih zakonov in institucij, ki je skrbel za preživetje »najštevilnejšega razreda državljanov«, ščitil njihovo pravico do življenja. Razgradnja tega upravnega sistema, ki je urejal trgovino z žitom, je bila napad na *pacte de subsistance*, na nenapisano »preživetveno pogodbo« med kraljevo oblastjo in ljudstvom.⁴⁹ Zagovorniki svobodne trgovine niso postavljali samo obče zahteve, naj se vlada ne vmešava v trgovino oz. naj pusti ekonomskim dejavnikom, da delajo, kar hočejo: *laissez faire, laissez passer*.⁵⁰ Liberalizacija trgovine je še posebej merila na nenapisano dolžnost vlade, da oskrbuje z nujnimi, preživetvenimi

⁴⁹ Jordan Messerlé, »Des blés et des préjugés. L'économie politique face au droit à l'existence: la science des bonnes conduites?«, v: *Le progrès des connaissances et la conduite de la vie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, ur. Iris Douzant, Louis Rouquayrol in Mélanie Zappulla (Parz: Éditions de la Sorbonne, 2024), str. 236; prim. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 104.

⁵⁰ Še vedno referenčno delo je August Oncken, *Die Maxime Laissez faire et laissez passer, ihr Ursprung, ihr Werden: Ein Beitrag zur Geschichte der Freihandelslehre*, Berner Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie, št. 2 (Bern: K.J. Wyss, 1886).

dobrinami tiste, ki brez te oskrbe ne bi preživel. Še posebej je hotela, da svobode trgovine ne bi omejevala skrb oblasti za nemaniče, da te svobode ne bi ovi-rali interesi ljudstva, kolikor in kakor jih je varoval upravni sistem *police*.

Vladna stran je sprejemala preživetveno pogodbo predvsem v skrbi za ohranjanje javnega reda in miru, se pravi – v želji po preprečevanju nemirov in uporov, pa tudi v razumevanju, da je treba za razcvet države imeti dela zmožno prebivalstvo. Toda četudi v resnici ni šlo za ljubezen do ljudstva, pa je bila v nenapisano običajno pravo, v obstoječi nravni sistem, v prevladujočo moralno ekonomijo kot dolžnost oziroma obveza vpisana skrb oblasti za ljudstvo, ki jo je oblast v temelju sprejemala. Zgodovinske raziskave so pokazale, da je zagotavljanje oskrbe s preživetvenimi dobrinami »skovalo nenavadne solidarnostne vezi med vladajočimi in vladanimi. Oskrba s hrano je bila resna skrb tako za vlado na vseh ravneh kot za potrošnike [žita]. Preživetje je bilo skupni interes, ki jih je povezoval«.⁵¹

Na svobodnjaški strani se opisano zdaj že poldrugo stoletje na počez in na hitro skuša razvrednotiti in

⁵¹ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. xxi.

odpisuje z oznako, da gre za paternalizem ali patriarhalizem⁵² – pri tem pa svobodnjaški *homo ignorans* spregleda, da so boj za ohranitev tega »patriarhalizma« pogosto vodile ženske⁵³ in da je sistem varovanja pravice do življenja poleg paternalistične imel tudi fraternalistično plat.⁵⁴ V osnovi je šlo za to, da je oblast vsaj do neke mere – v časih stiske pa zagotovo – upoštevala dobesedno življenjske potrebe in interese ljudstva. Zdaj pa so zagovorniki popolne liberalizacije trgovine z žitom zahtevali, naj se oblast odpove ozirom na potrebe in življenjske interese vladanih, naj se ne ukvarja s tistimi, ki nimajo ničesar. Ta svoboda je vlado osvobajala odgovornosti za vladane in odgovornosti pred ljudstvom.

Liberalizacija se ni ustavila pri tem. Merila ni le na stranki v preživetveni pogodbi, temveč tudi na pogodbo

kot vez med njima, na razmerje med oblastjo in ljudstvom. Oblast je, kot rečeno, sprejemala odgovornost za oskrbo s preživetvenimi dobrinami, ljudstvo je videlo v preživetveni pogodbi priznavanje svoje pravice do življenja. Imelo je realna pričakovanja do oblasti, oblast pa je odgovornost, vsebovano v teh pričakovanjih, sprejemala. Razgradnja upravnega sistema za regulacijo trgovine z žitom, ki je bila razdrtje preživetvene pogodbe, je pretrgala to vez med ljudstvom in oblastjo, ta neksus pravic in dolžnosti med ljudstvom in državno politiko.

Silno sredstvo zagovornikov liberalizacije trgovine z žitom je bilo propaganda. Propaganda je vedno bila močna plat liberalov in pozneje liberalcev. Svobodno-trgovinska propaganda je na eni strani hotela ujeti še ne dovolj razsvetljene vladajoče elite v svojo samopotrjevalno logiko. Na drugi je zahtevala utišanje oporečnikov. Kadar je ljudstvo v bojih za hrano spregovorilo – ko je, kot je pisal Necker, v stiski dvignilo glas –, ga je bilo treba preprosto oddaljiti, izključiti iz razgovora. Prepričevanje nikdar ni bilo temeljno sredstvo in cilj propagande, tudi razsvetljenske ne. Še zlasti ni prišlo v poštev prepričevanje »divjega ljudstva«. Niti *police* ni vedela, »kaj je svoboda«, kaj šele nevedno in predsodkov polno, nerazumno ljudstvo.

52 V mitični zgodovini liberalizma je na častno mesto, kot eden temeljnih knjnov, postavljena Lockova polemika proti Filmerju. Gl. Robert Filmer, *Patriarcha, or the Natural Power of Kings* (London, 1680); [John Locke,] *Two Treatises of Government: In the Former, The False Principles, and Foundation of Sir Robert Filmer, and His Followers, Are Detected and Overthrown. The Latter Is an Essay Concerning The True Original, Extent, and End of Civil Government* (London, 1690).

53 Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 190 sqq.; E. P. Thompson, »The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century«, *Past & Present*, št. 50, februar 1970, str. 82, 115 sqq.

54 Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 27.

Laverdy, finančni minister Ludvika XV., je bil prepričan, da ob vprašanju preživetvenih dobrin ljudstvo komajda uporablja razum. Pogovarjati se z ljudstvom, ki ni sposobno razumne razprave, bi bilo usodna napaka. Poslušati ga bi bilo nerazumno. Na voljo so bila druga sredstva za raztrganje »starih verig predsodkov«, uničenje »lažnih interpretacij« in preganjanje »govoric«. Ta sredstva je bilo treba uporabiti kar se da neizprosno. Potrebna je bila represija, brutalna prevzgoja. Cilj ni bil nič manj kot preoblikovanje mentalitete, eno od sredstev za to – integralni del »permanentne propagande« – pa je bilo »dezinfekcija jezika«. V jeziku so bile namreč naložene negativne predstave o trgovini, trgovcih, špekulantih, zaslužkarjih ipd. Te predstave je bilo treba spremeniti, rehabilitirati lik trgovca, ustvariti novi lik državljana-špekulanta ipd.⁵⁵

Po Laverdyjevem mnenju so bile tradicionalne predstave o oskrbi z nujnimi živili poglavitna ovira spremembam, liberalizaciji. Propaganda za popolnoma svobodno trgovino z žitom jih je razglasila za predsodke. Še slabše, šlo je za predsodke ljudstva. Predsodki pa so bili v razsvetljenski kozmologiji temna sila. Razsvetljenje je bilo boj proti predsodkom. Poglavitni

problem sistema za regulacijo trgovine z žitom je bil za liberalce v tem, da je ta sistem predsodke vpisal v zakon. Uzakonil je predsodke ljudstva.

Liberalizacija trgovine z žitom ja zato terjala, da se trgovino osvobodi predsodkov ljudstva, na katere je pristajala in jih s tem sankcionirala državna uprava. Trgovino je bilo treba osvoboditi zakona, ki je upošteval in sprejemal predsodke brezlastniških razredov, in nič manj izpod samih predsodkov, ki se jih je oklepalo ljudstvo. Ljudstvo je bilo utelešenje predsodkov. Pravica do življenja je bila predsodek in zato živo nasprotje razsvetljenstva.

Boj proti pravici do življenja in drugim ljudskim predsodkom, ki so ga vodili razsvetljenski zagovorniki svobodne trgovine z nujnimi življenjskimi potrebščinami, je terjal izključevanje ljudstva iz političnih ozirov, izključevanje ljudstva pa je bilo enačeno in legitimirano s hvalevrednim bojem proti predsodkom. Napad na predsodke je bil prvenstveno napad na ljudstvo. Razsvetljensko zavzemanje za neomejeno svobodo trgovine je zahtevalo odstranitev ljudstva iz državne politike. Ljudstvo je bilo izključeno dvakrat – kot predmet in subjekt politike: kot nekaj, na kar bi se morala državna politika ozirati, in kot sila, ki bi v njej lahko imela besedo.

⁵⁵ Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 215-218, 220-222, 226, 228, 233, 240, 419.

Zavrženje moralne ekonomije ljudstva

Uveljavljanje svobode trgovine z žitom se ni končalo z ukinjanjem političnih zakonov, ki so upoštevali življenjske potrebe in interese ljudstva, in izločanjem ljudstva iz politike. Ciljalo je tudi na tisti zunajpolitični prostor, iz katerega je ljudstvo odgovorilo na ogrožanje preživetja, potem ko je bil ukinjen sistem *police* in je bilo izprto iz politike. Ljudstvo se je liberalizaciji upiralo. Odgovorilo je z boji za hrano, s tako imenovanimi vojnama za žito ali moko (*guerres du blé, guerres des farines*).

Teh bojev ne moremo odpraviti kot krčevite reakcije na ekonomske dražljaje: na pomanjkanje oziroma upadanje ponudbe, dvig cen, padec kupne moči, lakoto. Pred takšnimi pogledi je že pred časom svaril angleški zgodovinar Edward Thompson in tovrstne razlage imenoval »spazmodični pogled na ljudsko zgodovino« ter jih na podlagi bogatega zgodovinskega gradiva zavrnil.⁵⁶ Teh bojev za hrano ne bi smeli »spregledovati«.

Kar so zagovorniki liberalizacije trgovine z žitom zametovali in izključevali kot predsodke ljudstva, je bilo prvič, konkretno, specifično, celota pogledov na obče sprejemljivo, dopustno in upravičeno ravnanje, ki je zadevalo prodajo, hrambo in kupovanje žita, določanje cen – ali bolj tradicionalistično rečeno: »pravične cene« – žita in kruha, mletje, peko kruha, zvrsti moke, primesi, teže hlebcev ipd., ter drugič, širše, bolj splošno, kompleks tradicionalnega ljudskega razumevanja družbenih norm in obligacij ter vlog in nalog, pravic in dolžnosti, ki so jih imeli v skupnosti posamezniki ali združbe in družbene skupine, stanovi in razredi, kralj in ljudstvo. Vse to zajema pojem moralna ekonomija ljudskih množic.⁵⁷

Pojmovanje skupnega dobrega, ki je bilo ukoreninjeno v tej moralni ekonomiji, ki je bilo ta moralna ekonomija, se je stikalo s »paternalistično« moralno ekonomijo oblasti. Zaradi tega stikanja, prevodnosti ali delnega prekrivanja so bili vladajoči do neke mere ujeti v ljudsko moralno ekonomijo – toliko bolj, kolikor

⁵⁶ Thompson, »The Moral Economy of the English Crowd«, str. 76.

⁵⁷ Pojem je vpeljal v razpravo Edward Thompson, *op. cit.* Nanj navezujeta in ga precizirata Dominique Margairaz in Philippe Minard, »Marché des subsistances et économie morale: ce que 'taxer' veut dire«, *Annales historiques de la Révolution française*, št. 352, april-junij 2008.

odločneje se je je oklepalo samo ljudstvo.⁵⁸ Liberalizacija trgovine z žitom pa jo je v imenu svobode zavračala in razgrajevala na vseh ključnih točkah: t. i. paternalizem vladajočih elit; skupni imenovalac, kolikor ga je bilo, med moralno ekonomijo vladajočih in ljudstva ter s tem vez med oblastjo in ljudstvom; ter seveda same »pedsodke« ljudstva.

Razgradnja ljudske moralne ekonomije je bila za liberalne nujna ne samo zato, ker so v njej videli oviro svoji politiki, temveč nič manj zato, ker je iz nje rasel in se nanjo opiral upor ljudskih množic proti destruktivnim učinkom vseobsegajoče svobode trgovine. Ni bilo dovolj ljudstvo izključiti iz politike, ga diskvalificirati in mu vzeti besedo, treba je bilo uničiti tla ali, manj htonično rečeno, tiste predstave o svetu, iz katerih je črpalo navdih, moč in smernice za boje za svoje pravice, za staro pravdo, kot se je reklo pri nas. Da bi mu vzeli to moč, ga je bilo treba oropati njegove moralne ekonomije.

Ko se je ljudstvo borilo za preživetje, se ni borilo za »golo življenje«, temveč za življenje v polnem moralnem in družbenem pomenu. Borilo se je za družbeno ureditev, ki jo drži skupaj moralna ekonomija, ki varuje življenje. Grobarstvu liberalov, »grobnemu vzdušju

liberalne propagande«,⁵⁹ se je upiralo z vztrajanjem pri svoji moralni ekonomiji, v jedru katere je bila pravica do življenja. Njeno odpravljanje je vedno znova razvrednotilo, ogrožalo, dajalo v nič življenje večine prebivalstva, brezbriznost do življenja običajnih ljudi pa je spodrezovala pravico do življenja ter – prej ali slej – tudi življenje samo.

Thomas Malthus je na koncu 18. stoletja šokiral sodobnike s svojo teorijo depopulacije in še danes zbujajo zgražanje, ker je znanstveno hladno in brez ovinkarjenja razložil, kako tako imenovani naravni ekonomski zakoni poskrbijo, da se število prebivalstva izravnava z razpoložljivimi sredstvi za preživetje. Presežno prebivalstvo pač pomre: »prezgodnja smrt mora tako ali drugače obiskati človeški rod«. ⁶⁰ Toda Malthus ni bil ne prvi ne zadnji, ki je smrt revežev sprejemal kot ekonomsko nujnost.

Že pred njim so kritiki liberalizacije trgovine s preživetvenimi dobrinami v Franciji opozarjali, da prinaša depopulacijo.⁶¹ Toda ni šlo le za strukturno logiko li-

⁵⁹ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 175.

⁶⁰ [Thomas Malthus,] *An Essay on the Principles of Population, as It Affects the Future Improvement of Society. With Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, Mr. Condorcet, and Other Writers* (London: Printed for J. Johnson, 1798), 7. pogl., citat na str. 139.

⁶¹ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 175, 258.

⁵⁸ Gl. Thompson, »The Moral Economy of the English Crowd«, str. 79.

beralizacije. Šlo je tudi za odnos liberalov do ljudstva. Prav ta odnos do ljudstva je dajal praksi liberalizacije pečat in jo podmazoval, da je gladko tekla. Liberali so bili polni zaničevanja do nižjih stanov, do siromašne večine prebivalstva, in šokantno brezбриžni do njihovega trpljenja in življenja ali smrti. Eden poglobitnih očitkov, ki so jih liberali naslavljali na državne uradnike, ki so regulirali trgovino z žitom, je bil, da so popustljivi do ljudstva. Liberalov stradež ni ganil. Turgot je menda med »vojno za moko« spomladi 1775 poslal lačne kmete, naj se gredo past na travnike, češ da je ravno začela poganjati trava. Obubožani dninarji so dejansko jedli travo »kot živina«. ⁶² Linguet je sarkastično zapisal, da so zažirali divje živali, ker so se morali hraniti s koreninicami. ⁶³ Ko so ženske leta 1767 v Troyes protestirale zaradi pomanjkanja hrane, je neki »premožni buržuj« svetoval: »Če nimajo kruha, da bi nahranile svoje otroke, naj jih pojejo.« ⁶⁴ Kar je

⁶² Gl. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 502; o »popustljivosti do ljudstva«: str. 232.

⁶³ Simon-Nicolas-Henri Linguet, *Réponse aux docteurs modernes, ou Apologie pour l'auteur de la Théorie des loix, et des Lettres sur cette théorie. Avec la réfutation du système des philosophes économistes. Troisième partie* ([Pariz: s.n.,] 1771), str. 181.

⁶⁴ Citirano v Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 191. Oblasti so nasprotno gledale na ženske vstaje z določenim razumevanjem, češ da »imajo ženske v času trpljenja in lakote imperativno odgovornost«. *Op. cit.*, str. 192. Verjetno jih Izraelci v Gazi prav zato pobijajo.

bilo pri Jonathanu Swiftu kruta satira, je bilo pol stoletja pozneje v Franciji kruta realnost. ⁶⁵

Morda v tem nasvetu ne bi bilo treba videti več od, recimo temu tako, duhovite domislice, *jeu d'esprit*. Njegova šokantnost je v tem, da poplesuje na meji med moralno dopustnim in nedopustnim, draži moralni čut, lahko kliče k obrambi dopustnega, še raje pa mejo med dopustnim in nedopustnim rahlja in odpira dotlej nedopustnemu. V danem kontekstu napeljevanje stradalajočih h kanibalizmu, četudi le v domišljiji, pove, kaj se je motalo po liberalnih glavah, in kaže na radikalnost napada na pravico do življenja. Ne gre toliko za to, da je z logičnega vidika preživetje na račun smrti – še več, zaužitja – bližnjega zanikanje pravice do življenja. Gre za deklaracijo razvrednotenja življenja revnih in s tem življenja sploh. Gre za razglas morale, ki ji je pravica do življenja tuja in zato dopušča, da se življenje pogubi. Deklaracija pravic človeka in državljana je sledila zanikanju pravice do življenja običajnih ljudi.

Morala liberalizacije se je uveljavljala proti moralni ekonomiji ljudskih množic, zgrajeni okrog pravice do

⁶⁵ Tudi Swift je predlagal, naj se otroke revežev poje. Gl. Dr. Swift, *A Modest Proposal For preventing the Children of Poor People From being a Burthen to their parents, Or the Country, and For making them Beneficial to the Publick* (Dublin: S. Harding, 1729).

življenja, jo izničevala in prinašala neizmerno trpljenje in smrt. Tako kot je Montaigne v eseju o ljudožercih zapisal, da so ameriški domorodci, ki jedo mrtve sovražnike, manj okrutni in barbarski od sodobnih Evropejcev, ki so »človeka jedli živega«, ga razkosavali in žgali, ko je bil še pri zavesti,⁶⁶ bi lahko v našem primeru kanibalizem pripisali tistim, ki so se poigrali z njim v mislih: zagovornikom liberalizacije trgovine z žitom. Kanibalizem liberalizacije.⁶⁷ Danes nam Epsteinova korespondenca, ki jo je objavilo ameriško pravosodno ministrstvo, poleg vsega drugega razkrija nemetaforični kanibalizem zahodnih liberalističnih elit. Najraje imajo otroke.

⁶⁶ »Je pense qu'il y a plus de barbarie a menger vn homme viuant qu'a le menger mort«. *Essais de Michel de Montaigne. Texte original de 1580 avec les variantes des éditions de 1582 et 1587*, ur. R. Dezeimeris in H. Barckhausen (Bordeaux: Féret et fils, 1870), str. 175.

⁶⁷ George Fitzhugh, ki je slabih sto let pozneje v zagovoru suženjstva v južnih ameriških državah razvil neizprosno kritiko »svobodnega sveta«, je »konvencionalni francoski izraz 'exploitation' prevedel v angleščino kot vsesplošni »kanibalizem«. George Fitzhugh, *Cannibals All! Or, Slaves without Masters* (Richmond, Va.: A. Morris, Publisher, 1857), str. xxi–xxiii.

Ljudstvo, država in politična ekonomija

Nasprotniki neomejene svobode trgovine z žitom so se v svojih kritikah pogosto opirali na konvencionalne politične jezike. Medtem ko so zagovorniki liberalizacije praviloma gradili na teorijah naravnega prava in družbene pogodbe in domnevni »sociabilnosti«, »družabnosti« človeka, so nasprotniki posegali po klasičnem republikanizmu in po bolj »realističnem« *raggion di stato*, ki se je v Franciji udomačil kot *raison d'État*. Razmišljali so torej v političnih jezikih, ki so se vrteli okrog ljudstva in države.

Večkrat so se sklicevali na *salus populi*. Maksima *Salus populi suprema lex esto* (»Dobro/blaginja/varnost/rešitev/zdravje ljudstva je najvišji zakon«) nastopi v Ciceronovi razpravi o najboljši vladavini (*de optima re publica*).⁶⁸ Gre za eno temeljnih načel klasičnega republikanizma. Republikansko poreklo maksime pa krajevih državnih uradnikov ni odvrčalo od sklicevanja nanjo.

⁶⁸ Cicero, *De legibus* III,iii,8. Citiram po Cicero, *De re publica, De legibus*, Loeb Classical Library (London: William Heinemann, in New York: G.P. Putnam's Sons, 1928), str. 466.

Videli smo že, da so uradniki, ki so delali v aparatu *police*, simpatizirali z ljudskim bojem za *chose publique*, kar je francosko za *res publica*. Na *salus populi* so se sklicevali že na začetku 18. stoletja, da bi opravičili poseg po izrednih ukrepih za zagotavljanje žita. Ko je finančni minister Terray konec leta 1770 utemeljeval svoj zakon, ki je ustavil liberalizacijo trgovine z žitom in zopet vzpostavil državni nadzor nad njo, je priznal, da daje potrošnikom, ki jih je več in so revnejši, prednost pred zemljiškimi lastniki in (velikimi) pridelovalci. Svojo izbiro je upravičeval v duhu nauka *salus populi*. Liberalom je očital, da se pri oblikovanju svoje politike sploh niso ozirali na ljudstvo. Bogastva ni mogoče kopičiti, ne da bi upoštevali družbeno ceno, je argumentiral. To je bilo v ostrem nasprotju z njegovim predhodnikom Laverdyjem, brezkompromisnim zagovornikom brezkompromisne liberalizacije, ki je namesto »varnosti ljudstva« zagovarjal »varnost« trgovine z žitom.⁶⁹

Protoliberalni publicist Linguet je izhajal iz stališča, da je *police* odgovorna za »ohranjanje pri življenju [*conservation*] delovnih ljudi«, zato je dolžna obrzdati vsako kovarjenje trgovcev z žitom, ki bi jih lahko ogrožalo. V takem primeru mora država sprejeti kakršne koli

⁶⁹ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 39, 218, 541–542.

ukrepe za zagotavljanje varnosti. »To je trenutek, ko je treba uporabiti aksiom *salus populi suprema lex esto* v vsem njegovem obsegu«, da bi zaščitili najelementarnejše pravice ljudstva.⁷⁰

Agronom in parlamentarec Edme Béguillet je v polemiki proti fiziokratom trdil, da je *salus populi* »prvi zakon vseh družb«. Ko je pisal o zakonih, ki so uravnavali mletje žita, pa je proti »barbarskim« mlinarjem, ki so delali na škodo ljudstva in spodjedali njegovo preživetje, pozival oblast, naj poseže po zakonu »SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO«. ⁷¹ Izpisal ga je z velikimi črkami.

Na prominentnost maksime *salus populi* v javnih razpravah kaže ne nazadnje argument nekega marsejskega trgovca, ki je spodbijal upravičenost sklicevanja nanjo pri nasprotnikih liberalizacije trgovine z žitom. »Salus populi suprema lex esto lahko spoštujemo samo, če je v dobro nacije.« Po njegovem je bila »v dobro nacije« seveda – svobodna trgovina. Njegov odgovor na kritke svobodne trgovine v imenu *salus populi* je bil: »Laisses-

⁷⁰ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 62–63.

⁷¹ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 602; Béguillet, *Traité des subsistances et des grains, qui servent à la nourriture de l'homme*, 1. zvezek (Pariz: Prault Fils, 1780), str. 115.

nous faire«.⁷² Manjša pravopisna napaka ni zameglila sporočila. *Salus populi* je bil nasprotje *laissez-faire*.

V razpravah o svobodi trgovine z žitom je politični jezik *raison d'État* izzveneval. V Franciji je bil v razcvetu v Richelieujevem času, torej na začetku 17. stoletja.⁷³ Šlo je za politično teorijo, osredotočeno na ohranjanje in krepitev države, ki je obdelovala »razloge« ali »ozire«, ki naj vodijo delovanje državnikov v njenem interesu. V drugi polovici 18. stoletja je bila v pomoč kritikom liberalizacije trgovine z žitom. Ko je Terray nasprotoval kopičenju zasebnega bogastva, ki se ni oziralo na obče dobro, se ni skliceval samo na *salus populi*, temveč tudi na *raison d'État*. V interesu družbene in politične stabilnosti bi se morala država ozirati na interese ljudstva, saj so bili »na žalost najštevilnejši« prav tisti »kraljevi podložniki, ki so bili najbolj potrebni pomoči«.⁷⁴

Neckerja so v njegovi razpravi o trgovini z žitom in zakonih, ki naj bi jo uravnavali, vodila vprašanja, kateri dejavniki prispevajo h krepitvi in razcvetu države, v čem je njena moč, kako izvoz žita vpliva na rast ali

72 Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 125.

73 Gl. Étienne Thau, *Raison d'État et pensée politique à l'époque de Richelieu* (Pariz: A. Colin, 1966).

74 Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 542.

upadanje prebivalstva, ali lahko pripelje do tega, da je »tisti del ljudstva, ki živi od dela, v položaju nenehnega zatiranja in stiske«, ali je lahko to vzrok za nemire in nezadovoljstvo delavcev, ki so žrtve svobodne trgovine z žitom.⁷⁵ To so bila tipična vprašanja *raison d'État*, o katerih je bilo treba razmišljati, da »javnega reda« ne bi »podredili slepim muham svobode«.⁷⁶

Izraza *raison d'État* Necker v citirani razpravi sicer ni uporabil, zato pa ga je ekonomist Galiani, čigar pogledi so bili v marsičem blizu Neckerjevim. Galianijevi *Dialogi o trgovini s pšenico*, objavljeni leta 1770, potem ko jih je izpustila iz rok cenzura, so bili v marsičem uvertura v kritiko fiziokratizma.⁷⁷ Če je Necker menil, da se oskrba z žitom dotika »najpomembnejših načel družbe« in je zato treba imeti »politične zakone«, ki jo zagotavljajo, je Galiani v oskrbi z žitom videl temeljno vprašanje države. Razumel je, da lahko nenaden dvig cene žita, do katerega utegne pripeljati neomejena svoboda trgovine z žitom, povzroči »nasilen in najnevarnejši pretres

75 Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 13 sqq., 17, 65, 117 sq. in *passim*.

76 Necker, *Sur la législation et le commerce des grains*, str. 177.

77 Gl. Arnaud Orain, »'One must make war on the lunatics': The Physiocrats' Attack on Linguet, the Iconoclast (1767-1775)«, v: *The Economic Turn: Recasting Political Economy in Enlightenment Europe*, ur. Steven L. Kaplan in Sophus A. Reinert (London in New York: Anthem Press, 2019), str. 479.

države« in vrže iz ravnotežja ves politični stroj, »*machine immense de l'état politique*«. ⁷⁸ Trgovina z žitom je bila zato ključno vprašanje države in je zadevala *raison d'État*. Nauk o *raison d'État* je namreč učil, kako delovati v interesu države, in v politiki se je bilo treba najprej ozirati prav na to. *Raison d'état* je bil »v politični ureditvi prvi od vseh ozirov«. ⁷⁹

Galiani je zagovornikom liberalizacije trgovine z žitom odgovoril, da je res, da je mogoče gledati na žito kot na predmet trgovine in ekonomske zakonodaje, a žito je tudi snov, ki zadovoljuje »najosnovnejše potrebe« in »v civilni [se pravi politični] ureditvi družbe ji je namenjena prva skrb«, zato »spada v politiko in *raison d'état*«. Pisci, ki so se zavzemali za svobodo trgovine z žitom, tega vidika »sploh niso upoštevali«, je bil kritičen Galiani. ⁸⁰ »Naši predniki«, je nadaljeval, »so žito presojali samo v luči politike in *raison d'état*; danes nočemo gledati nanj drugače kot na predmet trgovine.« ⁸¹ Sam se je očitno bolj strinjal s predniki kot sodobniki.

Sodobniki, ki so se zavzemali za liberalizacijo trgovine z žitom, so govorili drug jezik, jezik politične ekonomije. Natančneje: oblikovali in uvajali so jezik politične ekonomije. Linguet je pisal, da se je »ekonomija« rodila, potem ko se je razsvetljenska filozofija izčrpala in zabubila. Iz »enciklopedične bube« – Linguet je seveda namigoval na *L'Encyclopédie*, impozantni »slovar« vse »filozofske« vednosti o znanosti, umetnosti in praktičnih znanjih – se je izmotal novi insekt, *ekonomija* ali *ekonomska znanost*. V ekonomski znanosti se je torej razsvetljenska filozofija prebudila v novo življenje. »Ekonomija« je bila »drugo življenje« razsvetljenstva. ⁸²

Linguet je imel prav. Podobno so mislili sami ekonomski filozofi. Dupont (ali du Pont) je njihovo filozofijo opisal kot »novo znanost«, katere temelje je položil Quesnay v *L'Encyclopédie*. ⁸³ V tistem obdobju je v resnici nastajala ekonomija: ekonomija kot posebna sfera

⁸² Simon-Nicolas-Henri Linguet, *Réponse aux docteurs modernes, ou Apologie pour l'auteur de la Théorie des loix, et des Lettres sur cette théorie. Avec la réfutation du système des philosophes économistes. Parties I & II* ([Pariz: s.n.,] 1771), str. 13.

⁸³ [Dupont,] *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle* (London: na voljo v Parizu pri Desaint, Libraire, 1768). Quesnayevi gesli »Fermiers« in »Grains« sta bili »prvi objavljeni deli, v katerih je začel razlagati znanost, ki jo dolgujemo njegovim odkritjem«. *Op. cit.*, str. 11.

⁷⁸ Galiani, *Dialogues sur le commerce des bleds*, str. 279.

⁷⁹ Galiani, *Dialogues sur le commerce des bleds*, str. 50.

⁸⁰ Galiani, *Dialogues sur le commerce des bleds*, str. 30, 31.

⁸¹ Galiani, *Dialogues sur le commerce des bleds*, str. 33.

družbene dejavnosti (osvobojena omejitev državne politike in moralne ekonomije) in kot ekonomska znanost, politična ekonomija. Tako v Franciji kot Angliji se je politična ekonomija v veliki meri oblikovala v kontekstu razprav o trgovini z žitom.⁸⁴ Na Francoskem se je vzpostavila kot alternativa ali raje nasprotje *police*.

V Delamarovi predstavitvi »obče ideje *police*« ta nastopi kot »praktična znanost«, ki nas »učí, kako pravično vladati ljudem«. Na njeno obsežno področje delovanja je sodilo tudi »urejanje ekonomije živil« in preprečevanje zlorab, ki jih prinašajo trgovski monopoli.⁸⁵ Dobrega pol stoletja pozneje je pariški policijski komisar Lemaire zelo podobno opisoval *police* kot »znanost o tem, kako vladati ljudem«.⁸⁶

Ta način vladanja ljudem, se pravi sistem *police*, je bil za mnoge razsvetljske filozofe povzetek vsega, kar je bilo narobe z idejo in prakso vladavine pod starim režimom. Ideja, da je bila *police* znanost, naj bi se jim zdela

smešna, groteskna.⁸⁷ Seveda niso zametovali ne vladanja ne znanosti, temveč *police*. Proti njej so zagovorniki liberalizacije trgovine z žitom postavili drugo, novo znanost. Za Herberta so bila »ekonomska spoznanja« tista, ki so bila »koristna za človeški rod«. Skliceval se je na to, da sta se že Locke in Newton »ukvarjala z ekonomskimi vprašanji«.⁸⁸ Locke in Newton sta bila veliki imeni in liberalom so bili Angleži – kar danes imenujemo »angleški model« – zgled. (Njihovi kritiki so posnemanje Anglije in sledenje Angliji seveda zavračali.)

Sistematizacija »ekonomskih spoznanj« v novo znanost politične ekonomije ni bila zgolj spodrinjenje ene znanosti z drugo, tj. politično-upravne »policijske« znanosti z ekonomsko. Ker je *police* kot praktična znanost učila, kako upravljati državo in vladati ljudem, je morala politična ekonomija, če je hotela naslediti *police*, sama prevzeti te naloge. Nastop politične ekonomije je bil torej tudi spodrinjenje enega načina upravljanja in vladanja z drugim. Politična ekonomija je vpeljevala novi način upravljanja in reguliranja družbe.

Novi način upravljanja in reguliranja družbe se je pomembno oblikoval prek negiranja prejšnjega. Toda ni

⁸⁴ Za Anglijo gl. Gauthier Lanot in Keith Tribe, »Before political economy: debate over grain markets, dearth and pauperism in England, 1794-96«, *History of European Ideas*, let. 51 (2025), št. 2. Gl. tudi Keith Tribe, »The 'English Model' of Agrarian Development: Past History, Present Historiography«, *Review of the History of Economic Thought and Methodology*, let. 1 (2024), št. 1.

⁸⁵ Delamare, *Traité de la Police*, str. 2.

⁸⁶ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 13.

⁸⁷ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 13.

⁸⁸ Herbert, *Essai sur la police générale des grains*, str. iii, vii.

šlo za to, da bi se dani problemi reševali drugače. Šlo je za premestitev in deloma opustitev tradicionalne problematike, zavrženje starih vprašanj in skrbi ter postavitev drugih, hkrati pa za razgradnjo političnih in moralnih okvirov ter koordinat, v katerih so bili problemi percipirani in ki so narekovali pristop k njim. Šlo je za vzpostavljanje novega terena in prestop nanj, za novo kozmologijo.

Politična ekonomija, ki se je oblikovala v kontekstu zavzemanja za neomejeno svobodo trgovine z žitom, je bila teorija liberalizacije. Že omenjeni Fitzhugh jo je pozneje označil za »znanost svobodne družbe«, kar nikakor ni bilo mišljeno kot kompliment.⁸⁹ Za Laverdyja, utiralca liberalizacije, je bil zato med najbolj graje vrednimi stališči »skeptičen odnos do nove politične ekonomije«. Enako zavržna je bila zanj »popustljivost do ljudstva«.⁹⁰

⁸⁹ George Fitzhugh, *Sociology for the South, or the Failure of Free Society* (Richmond, Va.: A. Morris, Publisher, 1854), str. 7. Idejo, da je usoda svobodnih delavcev slabša od usode sužnjev, naj bi bil prvi izrazil Melon. Julie Ferrand in Arnaud Orain, »Abbé Mably on Commerce, Luxury, and 'Classical Republicanisms'«, *Journal of the History of Economic Thought*, let. 39 (2017), št. 2, str. 208. Gl. [Jean-François Melon,] *Essai politique sur le commerce* (S.l.: s.n., 1734), str. 67 sqq.

⁹⁰ Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy*, str. 232.

Politična ekonomija ni bila popustljiva do ljudstva. Politična ekonomija je bila do ljudstva neusmiljena, neizprosna, in brezbrizna do posledic svoje neusmiljenosti in neizprososti. Nihče ni videl tega ostreje in izrazil jasneje kot Marx. Vendar je »glasoval« za to, »da po delavcih udari vsa neizprosnost ekonomskih zakonov te svobodne trgovine«, ker naj bi to pospešilo prihod socialne revolucije.⁹¹

Nastopanje ekonomskih filozofov proti državnemu upravnemu sistemu, ki se je vendarle oziral na življenjske interese ljudstva, je bilo nastopanje proti življenjskim interesom ljudstva. Interesi ljudstva so bili izključeni iz svobodne ekonomske politike. Nova ekonomska znanost je bila v temelju protiljudska. Ker je *police* priznavala pravico do življenja, je bilo uveljavljanje politične ekonomije odpravljanje upoštevanja pravice do življenja. V politični ekonomiji ni pravice do življenja.

⁹¹ Karl Marx, »Discours sur le question du libre échange. Prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 Janvier 1848«, v: Karl Marx in Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe*, razdelek I, zv. 6 (Berlin: Marx-Engels-Verlag, 1932), str. 445. Podrobneje o tem v: Tomaž Mastnak, *Mladoheglovci: liberalizem, demokratizem, socializem* (Ljubljana: Založba Krtina, 2025), pogl. 6.

Državni upravni sistem *police* se je vrtel okrog zagotavljanja nujnih življenjskih potrebščin, okoli *subsistence*. Ekonomija, ki jo je uravnaval, je bila preživetvena, »subsistenčna« ekonomija zato, ker jo je sistem reguliral. Nova ekonomska znanost se je obrnila stran od regulacije in vprašanja subsistence. Malthus je bil med prvimi doktrinarnimi političnimi ekonomisti – se pravi predstavniki nove politične ekonomije, ki se ni več ozirala na naravo in sestavo nacionalne gospodarske dejavnosti, temveč se je vrtela okrog omejenega niza abstraktnih načel⁹² – tako škandalozen zato, ker je z eno nogo še stal v subsistenčni ekonomiji. Deloma je torej izhajal iz stališča, s katerega je bilo načelo nove ekonomske znanosti, ki jo je razvijal, videti škandalozno.

Malthusove raziskave so kazale, da so bili ključni dejavniki, ki so vplivali na gibanje števila prebivalstva v zgodovini, sredstva za preživljanje, *means of subsistence*. Ker je bila dostopnost ali nedostopnost sredstev za preživljanje najbolj pereče vprašanje za nižje sloje, se pravi za sloje, katerih preživetje je bilo najprej in najbolj ogroženo, je Malthus želel opreti svoje raziskovanje zakona gibanja populacije na zgodovino nižjih razredov. Tu pa je naletel na problem in opozoril nanj: »Zgodovina človeštva, ki jo

imamo, je zgodovina zgolj višjih razredov.«⁹³ Poleg tega, da so Evropejci govorili o »ljudstvih brez zgodovine«, so imeli tudi svoje lastno, domače nezagodovinsko oziroma brezzagodovinsko ljudstvo.

Zakon populacije, kakor ga je razložil Malthus, je udaril po tistih pri dnu. Da bi ga razumeli, bi morali poznati njihove življenjske razmere, nravi, navade in običaje, skratka, njihovo moralno ekonomijo. Položaj ljudstva, nižjih razredov, revežev, je bil za Malthusa še vprašanje ekonomske znanosti. Poleg tega je na ekonomsko dejavnost, zlasti na kmetijstvo, še gledal kot na dejavnost, ki zadovoljuje življenjske potrebe in od katere je odvisno preživetje. Spoznanje, ki ga je objavil, je bilo, da so ekonomski zakoni do nižjih razredov neusmiljeni in, ko tako zahteva izravnava med ponudbo nujno potrebnih živil in povpraševanjem po njih, prinašajo smrt. Malthusova politična ekonomija ali vsaj demografija je prizorišče smrti revežev. Za njim je oder počiščen, očiščen revežev in trupel.

Ko se je nova politična ekonomija na začetku 19. stoletja prečistila in utrdila, je vprašanja zagotavljanja nujnih življenjskih potrebščin in preživetja delovnih razredov nasledilo preračunavanje razmerij med mezdo, rento in profitom. Ekonomska znanost se je

⁹² Lanot in Tribe, »Before political economy«, str. 245.

⁹³ Malthus, *An Essay on the Principles of Population*, str. 33.

otresla moralne ekonomije in s tem moralnih ozirov, ko je poslala državno-upravno »policijsko« znanost, ujeta v moralno ekonomijo, na pregovorno smetišče zgodovine. Politična ekonomija se je tako rekoč strukturno ali konstitutivno demoralizirala oziroma »razmoralizirala«, osvobodila morale. Prosta vprašanj, ki zadevajo pravico do življenja, poslej služi sama sebi, rešuje svoja lastna vprašanja, vprašanja lastnega interesa, ki se žene za dobičkom. Če reševanje teh vprašanj terja in vodi v uničevanje življenj, v njej sami proti temu ni nobenih zadržkov.

Populistična kritika politične ekonomije

Morda najostrejši kritik fiziokratov je bil Linguet. Označil jih je za fanatično sekto. »Ekonomisti so anabaptisti filozofije,« je zapisal.⁹⁴ Samega sebe je predstavil kot nasprotnika ne le »mističnega žargona« njihovih znanosti – Galiani je s tem v zvezi govoril o »ekonomistifikaciji«⁹⁵ – temveč tudi njenih »moril-

skih načel«.⁹⁶ Ni šlo le za to, da je bilo pomanjkanje najnujnejših živil, ki ga je povzročalo uveljavljanje načel neomejene svobode trgovine z žitom, ki so jo zagovarjali, »morilsko«. Ni šlo torej le za učinke, posledice njihove znanosti, za tako imenovano postransko škodo. Sam ekonomski sistem, ki so ga razvijali, je bil »morilski sistem«. Linguet je napovedal, da bo napočil dan, ko bodo morali *ekonomisti* »položiti račun za milijone družin, ki so jih umorili«.⁹⁷

Linguet je utemeljeval, da fiziokratsko nasprotovanje aparatu *police*, ki skrbi za preživetje revnih slojev v državi, vodi v »morilsko anarhijo«.⁹⁸ Ekonomski filozofi so iz preživetvene ekonomije izrinjali državo, javno oblast, in obenem imperativ preživetja. S tem so transformirali ekonomijo. Hkrati ko so izrinjali državo, so hoteli, da bi »morilsko anarhijo« prevzele za svojo vse vlade, se pravi, da bi same sebi vezale roke. Sprejetje njihovih receptov bi bilo »smrtna obsodba, izrečena proti polovici nacije«.⁹⁹

Linguetov jezik je morda videti pretiran, toda njegova kritika ekonomskih filozofov je notranje konsistentna

⁹⁴ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 10.

⁹⁵ Citirano v: Florence Gauthier, »Political Economy in the Eighteenth Century: Popular or Despotic? The Physiocrats Against the Right to Existence«, *Economic Thought*, let. 4 (2015), št. 1, str. 62.

⁹⁶ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 9.

⁹⁷ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 123, 185.

⁹⁸ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 228.

⁹⁹ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str.76.

in na trdnih temeljih.¹⁰⁰ Očitek »morilske anarhije« ni iz trte zvit. Splošne maksime *laissez-faire*, »manj kot vladaš, bolje vladaš«, *pas trop gouverner* ipd. so anarhistične. Bolj specifično: nasprotovanje sistemu *police* je bilo nasprotovanje poseganju države v ekonomijo, ki se je oblikovala kot samostojna družbena sfera v pomembnem oziru prav z demontažo državne skrbi za preživetje revnih. Svobodna trgovina je bila v resnici usmerjena k anarhiji, in to toliko bolj, kolikor bolj neomejena je bila. Težnja svobode trgovine k neomejenosti je postavljala »meje državni dejavnosti«¹⁰¹ in bila v obratnem sorazmerju z njimi. Ker je ta anarhija kot od države neodvisna ekonomska moč zadevala ohranjanje življenja in ukinjala državne dejavnosti, ki so skrbele zanj, sama pa je bila brezbrizna do življenja tistih, ki so se borili za preživetje, je bila po svoji logiki dejansko morilska, kot je pisal Linguet. Prinašala je bedo, trpljenje in smrt.

100 Gl. Orain, »'One must make war on the lunatics': The Physiocrats' Attack on Linguet«, str. 479 *sqq.*

101 Tudi ta tema se je začela pojmovno izražati v tistem obdobju. Klasično formulacijo najdemo v Humboldtovem eseju, napisanem v času francoske revolucije. Objavljen je bil šele po porazu revolucij leta 1848 in bil uvrščen v kanon liberalizma. Gl. Alexander von Humboldt, *Ideen zu einem Veruch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen* (Breslau: Verlag von Eduard Trewend, 1851).

Markiz Mirabeau, vodilni fiziokrat, je dejal, da se »vsa politika začinja z zrnem pšenice«. S tem so se strinjali tudi nasprotniki fiziokratizma. Sporno vprašanje je bilo, v katero smer naj se politika razvije. Je zrno blago kot vsako drugo in predmet svobode trgovine ali nujno živilo in vprašanje preživetja? Linguet je pripadal tisti francoski tradiciji, ki je imela preživetje ljudstva za ključno vprašanje politike.¹⁰² Zgovorno je, da se Mercier de le Rivière, še en vodilni fiziokrat, v polemiki proti Galianiju ni niti dotaknil njegovega argumenta, da trgovina z žitom »spada v politiko *in raison d'état*«. ¹⁰³ Tega ključnega argumenta sploh ni spodbijal, obšel ga je. Trgovina z žitom zanj očitno ni bila vprašanje politike, temveč ekonomije. Toda ločitev ekonomije od politike je bila epohalna novost.

102 Darline Gay Levy, *The Ideas and Careers of Simon-Nicholas-Henri Linguet: A Study in Eighteenth-Century French Politics* (Urbana: University of Illinois Press, 1980), str. 103. Citat iz Mirabeauja, *ibid.*

103 Galiani, *Dialogues sur le commerce des bleds*, str. 30; [Mercier de la Rivière,] *L'intérêt général de l'État, ou la liberté du Commerce des Blés, Démontrée conforme au Droit naturel; au Droit Public de la France; aux Loix fondamentales du Royaume; à l'intérêt commun du Souverain & des Sujets dans tous les temps: avec La Réfutation d'un nouveau Système, publié en forme de DIALOGUES, sur le Commerce des Blés* (Amsterdam: v Parizu na voljo pri Desaint, Libraire, 1770), str. 326 *sqq.*

Mercier de la Rivière je sicer omenil pravico do življenja. Postavil jo je v hipotetično predružbeno in zato tudi predpolitično stanje. »[P]rva naravna in bistvena pravica vseh ljudi je pravica, ki jo imajo do življenja in posledično do sredstev za življenje.«¹⁰⁴ Prevodu pravice do življenja v pravico do sredstev za življenje je sledil prevod slednjih v ekonomsko delovanje, v pravico do pridobivanja sredstev za življenje. Pravica do življenja ni bila ne vprašanje politike in državnega delovanja ne vprašanje moralne ekonomije, temveč vprašanje ekonomije, ta pa vprašanje svobodnega razpolaganja z zasebno lastnino, ki je bila temelj svobodne trgovine. Pravica do življenja je bila speljana v pravico do lastnine. Linguet pa je, nasprotno, lastninske pravice delovnih razredov postavil kot vsakogaršnjo pravico do življenja.¹⁰⁵

Dupont je bil popularizator de la Rivièreove teorije o »naravni in bistveni ureditvi politično organiziranih družb«, tega »zelo novega nauka, zelo oddaljenega od predsodkov, ki jih sprejema splošna nevednost«. Dupont je de la Rivièreovo opredelitev pravice do življenja še bolj oddaljil od tradicionalno razumljene pravice do življenja. »Pravice slehernega človeka, ki predhodijo

konvencijam, so svoboda, da si zagotavlja preživetje in blaginjo, [in] lastnina nad svojo osebo in stvarmi, ki si jih je pridobil z delom svoje osebe.«¹⁰⁶ Namesto pravice do življenja imamo svobodo, brez katere ni lastnine, in varnost, brez katere ni svobode: *Ni lastnine, če ni svobode; ni svobode, če ni varnosti.*¹⁰⁷ Tako si lahko vsak posameznik sam prizadeva za preživetje, natančneje: tako si *mora* vsak sam prizadevati za preživetje. Namesto *salus* ali *salut* kot v *salus populi*, imamo tu *sûreté*: varnost lastnine. Namesto blaginje ljudstva je najvišji zakon, *suprema lex*, postala varnost lastnine.

Varnost lastnine in svobodno razpolaganje z njo sta postala za fiziokrate konstitutivni in temeljni zakon vseh družb. Zakon, ki izhaja iz »naravne družbe«, ki je torej predhodnik vseh človeških konvencij, zato se »svobode uporabe osebne lastnine, naj gre za premičnine ali nepremičnine«, ne sme ovirati na noben način. Naravni zakon je višji od »družbenih konvencij« in državnih zakonov. Napad na svobodo osebne lastnine bi bila »kršitev pravic in opustitev dolžnosti, ki jih je postavil stvarnik«. To bi bila »žalitev božjega in človeškega veličanstva«.¹⁰⁸

104 Mercier de la Rivière, *L'intérêt général de l'État*, str. 27.

105 Gl. Gay Levy, *The Ideas and Careers of Simon-Nicholas-Henri Linguet*, str. 104.

106 Dupont, *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle*, str. 10, 18.

107 Dupont, *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle*, str. 28.

108 Dupont, *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle*, str. 7, 17, 27.

Linguet nikakor ni bil nasprotnik osebne lastnine, vendar pa njene nedotakljivosti in neomejene svobode ni imel za najvišji zakon. »Gospodarjeva posamična [*partielle*] lastnina nekaj vreč žita,« je pisal, »je podrejena univerzalni lastnini, ki jo ima celotno ljudstvo kot telo nad zemljo, ki jo zaseda, in nad plodovi, ki rastejo na njej.«¹⁰⁹ In to zato, ker obstaja »še svetejša pravica« od lastninske, pravica, ki je »vir vseh pravic«, skala, na kateri stojijo.¹¹⁰ Gre za pravico do življenja, ki jo narekuje nujnost – namreč nujnost ohranitve življenja. Ohranitev življenja je tudi »prva in najsvetejša dolžnost« vsakega živega bitja.¹¹¹

Po še eni maksimi umetnosti vladanja je nujnost tista, ki ne pozna zakonov (*necessitas non habet legem*). Če bi človeku grozila smrt od mraza ali lakote, bi imel pravico nasekati les v mejici brez dovoljenja lastnika zemlje, ki jo zamejuje, ali vzeti žito iz njegove kašče. V takem primeru bi mejica in kašča spet postali »skupni, vsaj dokler obstaja potreba in absolutna nujnost, saj postavlja življenje lastnikovega soseda pred prekršitev zakona ali smrt«. Včasih je treba »za ohranitev družbe žrtvovati temeljni zakon družbe«. ¹¹² Družba

lahko omeji pravico, ki človeku narekuje, da si lahko takrat, ko gre za preživetje, vzame, kar potrebuje za rešitev, ne more je pa izničiti.¹¹³

Linguetovo sklicevanje na nujno potrebo je bilo izrecno polemiziranje s fiziokratskim publicistom abbéjem Roubaudom. Ekonomistični opat je v svojem »brevirju razsvetljenega človeštva« postavil »grozljivi aksiom« – tako ga je označil Linguet, da »potrebe niso pravice, pravice pa so pred vsem drugim, in vsak napad na pravice je nasilje in tiranija«. ¹¹⁴ Iz tega je po Roubaudu neposredno sledilo, da »torej svoboda državljana ukazovalno zahteva svobodo trgovine« in da »mora pravica enega samega prevladati nad interesi vseh, ki nimajo pravic«. ¹¹⁵

Roubaudova načelna izjava o prvenstvu pravic pred potrebami se seveda vrti okrog pravice do lastnine. Roubaud jo postavlja kot pravico lastnika nad vsemi, ki nimajo pravic, ker nimajo lastnine. Ker nimajo lastnine, izgubijo še tisto zadnjo in edino lastnino in

¹¹³ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 54.

¹¹⁴ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 65, op. 1; »brevir«, str. 116; [Abbé Roubaud,] *Représentations aux Magistrats, Contenant l'exposition raisonnée des faits relatifs à la liberté du commerce des grains, & les résultats respectifs des Règlements et de la liberté* (s.l.: s.n., 1769), str. 395.

¹¹⁵ Roubaud, *Représentations aux Magistrats*, str. 395, 400.

pravico, ki ju imajo – pravico do življenja in življenje samo. Po tej logiki, po kateri brezpravnost tistih brez lastnine vključuje izničenje pravice do življenja, svoboda trgovine prevlada nad življenjem. Linguet je to logiko zavračal. Če bi se strinjali z njim, da očuvanje življenja narekuje, da se za ohranitev družbe v primeru nujnosti prekrši njene zakone, bi prevladanje pravice enega samega nad pravico do življenja mnogih, kakršno je zagovarja Roubaud, pomenilo prevlado pravice enega tudi nad družbo in bi ogrozilo njen obstoj.

Za Lingueta so bila to »grozna« in »morilska« načela. Ekonomski filozofi pa so trdili, da prinašajo »človeštvu srečo«, »človeškemu rodu korist«, razvoj kmetijstva, državi pa »razcvet, bogastvo in moč« ter več užitkov.

Ekonomski filozofi so predstavljali same sebe kot prijatelje človeštva, prinašalce sreče. Tega ni bilo težko spodnesti. V svojem registru morilskih oznak je Linguet npr. dejal, da ekonomisti »predlagajo, da bi pobili ljudi, da bi jih osrečili«. ¹¹⁶ Ničkolikokrat jim je očital, da so nečloveški, nehumani. ¹¹⁷ To je vedno znova sporočala njegova kritika njihovih ekonomskih zamisli.

Linguet je njihovo zagotavljanje, da bodo pospešili razvoj kmetijstva, zelo slikovito zavrnil. Videli smo, da je ekonomsko znanost opisal kot insekt, ki se je izmotal iz bube razsvetljenske filozofije. Ta novi insekt se ni več hranil z duhovnimi rečmi, z metafizičnimi spekulacijami, temveč se je zapičil v kruh. Prekopaval je zemljo, a iz brazd, ki jih je oplodil, je zrasel zastrupljen plod, »beda pod imenom svobode, siromaštvo pod naslovom bogastva, obup pod označbo sreče«. ¹¹⁸

Podobno je bilo s svobodo trgovine z žitom. Edino, kar je zagotovo prinašala, je bil dvig cen žita in kruha, draginja. Draginja pa je prinašala dobiček samo špekulantu, tistemu, »ki špekulira z nesrečo skupnosti«, ostalim pa obubožanje. Bogastvo se je kopičilo v rokah maloštevilnih posameznikov, na drugi strani sta se večali beda in nesreča. Ekonomistična »skrivnost, kako povečati bogastvo ljudstva, je zgolj povečati število nesrečnih«, je sklepal Linguet. »Povejte mi, gospodje,« se je obračal na ekonomske filozofe, »poznate kako sredstvo za bogatenje, ki ne bi istočasno proizvajalo revežev?« ¹¹⁹

¹¹⁶ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 10.

¹¹⁷ Gl. npr. Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 79, 211.

¹¹⁸ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes, Parties I & II*, str. 14.

¹¹⁹ Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 73, 93, 222-223, 227.

En vidik te kritike je zadeval vprašanje bogastva. Pojmovno ga je deset let po Linguetovi smrti razjasnil James Maitland, Earl of Lauderdale, škotski politični ekonomist, ki je simpatiziral z jakobinci. Na podlagi kritike Adama Smitha je vpeljal razlikovanje med nacionalnim bogastvom (*wealth*) in osebnim bogatenjem (*individual riches*).¹²⁰ Nikakor ni nujno, da bi povečevanje osebne bogatije večalo nacionalno bogastvo. Prej nasprotno. Pogosto ga zmanjšuje. Linguet je pisal, da bogastvo, ki ga je prinašala neomejena svoboda trgovine z žitom, ni bilo »nič drugega kot odvečne stvari, ki jih kak posameznik kopiči okrog sebe«. Obilje, ki ga je ustvarjala, ni bilo nič drugega kot premeščanje lastnine. Proizvedla ni ničesar novega, na svet ni prinesla ničesar, kar že ni obstajalo.¹²¹

Drugi vidik je bil povečevanje bede. Liberalizacija je prinašala obubožanje »polovice družbe« ali nacije. Reveži so bili na slabšem kot prej. Ko je Linguet govoril o kmečkem delavcu, je opisoval, da je »njegovo življenje napadeno z vseh strani«. Vendar se za bedo

teh delavcev ni vedelo, njihova izguba ni prizadevala nikogar, njihovo ohranjanje pri življenju ni bilo nikomur mar. Bili so na slabšem kot sužnji, ki so bili malo manj vredni od svobodnih ljudi, ti delavci pa »niso bili nič, absolutno nič«. Dneve so preživljali v grozljivi negotovosti, v »imaginarnem življenju«, »vedno odvisni od naključja, od muh drugega«. Srečni so bili, če so bili kaj manj nesrečni.¹²² Ta beda ni bila le v kričečem nasprotju z bogatijo na drugem polu, temveč je bila njen proizvod. Dninar ni imel »absolutno ničesar od gospodarjevega obilja«. Bil je kot Tantal, lačen in žejen sredi preobilja. In *zaradi* tistega preobilja: delavci so »upropaščeni, ker so njihovi gospodarji bogati, in umirajo od obilja svojih tiranov«.¹²³

Razlagati ob vsem tem, da je liberalizacija »množila užitke«, je bilo že opolzko. Množila jih je »nedvomno za tiste, ki so uživali«. Toda kako »srečni« so tisti, »katerih prikrajšanje postane sestavni del grozda prostituirane sreče nekoga drugega«?¹²⁴

Ekonomisti, zagovorniki liberalizacije trgovine z žitom, so dekonstruirali draginjno. Trdili so, da »ni

120 Gl. The Earl of Lauderdale, *An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth, and into the Means and Causes of Its Increase* (Edinburgh: Arch. Constable, in London: T.N. Longman & O. Rees, 1804). Smitha je kritiziral Saint-Just, ko ja zavračal nasvete liberalnih ekonomistov. Gl Gauthier, »De Mably à Robespierre«, str. 282.

121 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 224–226.

122 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 109–110, 112, 182–184.

123 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 78, 86, 89.

124 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 224.

realne draginje«, temveč da je »druginja samo relativna«. Ta beseda sama po sebi ni pomenila ničesar.¹²⁵ To je bila znanstvena razlaga. Ekonomski filozofi so bili ponosni na svojo znanost. Linguet je dvomil: »znanost bo v tem tako razsvetljenem stoletju zgolj potrdila delo stoletij barbarstva; svoboda bo pustila stvari v enaki anarhiji, kot so jo pripisovali suženjstvu«. Ampak to ni konec poti. »Toda mi, krščanska, filozofska ipd. ljudstva, smo našli način, kako preseči celo barbarstvo,« kako iti dlje od barbarstva. Nadgrajeno evropsko barbarstvo je pljusnilo po svetu. »V naših mestih po *Evropi*, v teh zatočiščih svobode, razsvetljenstva, reda, delamo z ljudmi slabše kot s konji in psi. Toda v novi hemisferi so črnici degradirani še tisočkrat bolj kot ljudje v naši.«¹²⁶

Ekonomski filozofi so bili »barbarski filozofi«, njihova »svoboda od zgoraj« je bila »mračna in kruta«.¹²⁷ Linguet je bil prepričan, da ima lahko le omejena svoboda dobre učinke. Ekonomisti so hoteli neomejeno. Zato so prinašali »razsvetljeno nečloveškost«.¹²⁸ Njihova »zahrbtna preračunavanja« so bila »ostra

bodala za pogubo reveža«. Utirali so pot svetu, ki je izničil pravico do življenja, ki je gradil na izničenju pravice do življenja, in človeško življenje globoko razvrednotil. Še več, njihov sistem je bil »pošastna zgradba, katere namen je bil streti človeško naravo v celoti«.¹²⁹

Sklep

Začel sem z našim vsakdanjim genocidom in vsem drugim normaliziranim in nekaznovanim pobijanjem in bom s tem tudi končal. Ker so današnji liberalistični režimi vpleteni v genocid, ker ga bodisi izvajajo bodisi podpirajo in omogočajo, obenem pa kriminalizirajo nasprotovanje genocidu, je genocid, zločin vseh zločinov, postal ključ za razumevanje teh režimov in samega liberalizma. Odgovor nanj je rehabilitacija pravice do življenja, ki ni mogoča brez rehabilitacije suverene javne oblasti, in omejitev zasebne ekonomske moči.

125 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 122.

126 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 98, 123.

127 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 118, 139, 151.

128 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 94, 145.

129 Linguet, *Réponse aux docteurs modernes. Troisième partie*, str. 118–119. Linguet uporabi izraz, ki ga je Voltaire v svojem boju proti Cerkvi, v znamenitem geslu »Écrasons l'infâme!« Pri Linguetu beremo: »ce monstrueux édifice, destiné à écraser la nature humaine toute entière«.

Trinajsti Pamflet prinaša prevod treh govorov Maximiliena Robespierrea: o preskrbi z živežem 2. decembra 1792, o novi deklaraciji človekovih in državljskih pravic 24. aprila 1793 in o ustavi 10. maja 1793. Govore smo prevedli po objavi: *Oeuvres de Maximilien Robespierre, Tome IX, Discours (4e Partie), Septembre 1792–27 Juillet 1793*, ur. Marc Bouloiseau, Jean Dautry, Georges Lefebvre in Albert Souboul (Pariz: Presses Universitaires de France, 1958). Po tej izdaji smo prevzeli tudi nekatere besedilne različice in uredniške opombe, nekaj opomb pa je nastalo ob slovenskem prevodu oz. izdaji. Besedila smo primerjali z objavami v delih Maximilien Robespierre, *Textes choisis, Tome 2 (août 1792 - juillet 1793)*, ur. Jean Poperen (Pariz: Éditions sociales, 1957) in Maximilien Robespierre, *Pour le bonheur et pour la liberté: discours*, ur. Yannick Bosc, Florence Gauthier in Sophie Wahnich (Pariz: La Fabrique Éditions, 2000) ter se odločili za nekaj popravkov.

TRIJE GOVORI

Maximilien Robespierre

MNENJE MAXIMILIENA ROBESPIERRA O OSKRBI Z OSNOVNIMI ŽIVILI

2. december 1792

Nagovoriti predstavnike ljudstva v zvezi s sredstvi za oskrbo z osnovnimi živili¹ ne pomeni zgolj, da jim bom govoril o njihovi najsvetejši nalogi, temveč tudi o njihovem najdragocenejšem interesu. Kajti to dvoje se nedvomno prekriva.

Ne želim pa zagovarjati izključno interesov siromašnih državljanov, temveč tudi interese zemljiških lastnikov in samih trgovcev.

Omejil se bom na opozarjanje na nekatera očitna načela, za katera se zdi, da so tu pozabljena. Navajal bom zgolj preproste ukrepe, ki so že bili predlagani, saj ne gre toliko za to, da bi zasnovali izjemne teorije, kot gre za to, da se vrnemo k prvotnim zdravorazumskim pojmovanjem.

V vsaki državi, v kateri narava v izobilju služi človekovim potrebam, je pomanjkanje lahko posledica šibkosti vlade ali pomanjkljivosti zakonov; slabi zakoni in slaba vlada pa koreninijo v zmotnih načelih in slabih nraveh.

¹ Naslov izvirnika: »*Sur les subsistances*«. Beseda »*subsistance*« označuje tisto, kar je nujno potrebno za ohranjanje življenja, brez česar ni mogoče preživeti, se pravi osnovne, nujne življenjske potrebščine, živila ali živež, sredstva za preživljanje, preživetje, preživetvene dobrine. V prevodu smo, glede na kontekst, izbirali med temi rešitvami.

Vsesplošno priznano dejstvo je, da francoska prst proizvede veliko več, kot je treba, da bi nahranila svoje prebivalstvo, in da je trenutno pomanjkanje ustvarjeno umetno.² Logične posledice tega dejstva in načela, ki sem ga postavil, nas resda lahko ujezijo, vendar zdaj ni pravi čas, da bi si laskali. Državljeni, vas je doletela častna naloga, da omogočite zmagoslavje resničnim načelom in da svetu podate pravične zakone. Nikakor niste ustvarjeni za to, da bi se uslužno vlačili dalje po utečeni poti tiranskih predsodkov, ki so jih zasnovali vaši predhodniki. Prej bi lahko rekli, da ste na začetku poti, ki je ni utiral še nihče. Vse zakone, ki so nastali pod kraljevim despotizmom in pod pokroviteljstvom plemiške, cerkvene ali buržoazne aristokracije, morate, če nič drugega, podvreči strogemu preizpraševanju; doslej namreč ni bilo nobenih drugačnih. Najbolj imponantna avtoriteta, na katero se sklicujejo, je avtoriteta nekega ministra Ludvika XVI., ki mu nasprotuje drugi minister istega tirana.³ Videl sem, kako je

² Peticija št. 1 iz departmaja Var je opozarjala, da je bilo takratno pomanjkanje osnovnih živil posledica grabeža in povečanega špekuliranja, se pravi umetno ustvarjeno: »Hoteli so nas sestradati leta '89, zdaj pa znova poskušajo s tem že preverjenim prijemom ...«

³ Aluzija na Turgota in Neckerja. Turgot je uveljavljal liberalizacijo trgovine z žitom in je z 18. septembra 1774 objavil odlok o prostem kroženju žita. Slabi dve leti pozneje je bil prisiljen k odstopu zaradi negativnih posledic liberalizacije. Nasledil ga je Necker.

nastajala zakonodaja ustavodajne skupščine o trgovini z žitom; bila ni nič drugega kot zakonodaja iz predhodnega časa; vse do danes se ni spremenila, ker se niso spremenili niti interesi in predsodki, na katerih je temeljila. V času te iste skupščine sem videl, da se isti dogodki ponavljajo tudi v sedanjem času; videl sem, kako aristokracija obtožuje ljudstvo; videl sem, kako licemerski spletkarji pripisujejo svoje lastne zločine branilcem svobode, ki jih imenujejo agitatorji in anarhisti; videl sem, kako nesramni minister, v čigar krepostnost ni dovoljeno podvomiti, zahteva oboževanje Francije, medtem ko jo uničuje; in kako je iz nedrja teh zločinskih spletk vzniknila tiranija, oborožena z izrednim stanjem, da se je mogla zakonito okopati v krvi izstradanih državljanov. Milijoni za ministra, od katerega nismo smeli zahtevati, da bi polagal račune; premije, ki so se stekale v dobičke pijavk ljudstva, neomejena svoboda trgovanja; in bajoneti, da bi pomirili preplaha ali utišali lakoto: takšna je bila opevana politika naših prvih zakonodajalcev.

O premijah je mogoče razpravljati; svoboda trgovanja je potrebna do točke, ko jo začne zlorabljati

morilska pohlepnost; uporaba bajonetov je pravo grozodejstvo; ta sistem je v svojem bistvu nepopoln, ker se nikakor ne opira na resnična načela.

Menim, da zablode, v katere smo tozadevno zapadli, izhajajo iz dveh glavnih vzrokov.

Snovalci te teorije so o dobrinah, ki so najnujnejše za življenje, razmišljali zgolj kot o kakem navadnem blagu in niso videli prav nobene razlike med trgovino s pšenico in na primer z indigom; več so razpravljali o trgovanju z žitom kot pa o oskrbi ljudi z osnovnimi živili. In ker tega dejstva niso vključili v svoje račune, so napačno uporabljali načela, ki so vsem očitna; to mešanje pravilnega in napačnega pa je temu zmotnemu sistemu dalo še dodaten videz verjetnosti.

Še manj so ta sistem prilagodili viharnim okoliščinam, ki so jih prinesle revolucije; in četudi je bila njihova ohlapna teorija morda dovolj dobra v običajnih časih, je prenehala biti uporabna, ko so trenutki krize od nas zahtevali takojšnje ukrepanje. Dobiček trgovcev in zemljiških posestnikov jim je pomenil veliko, življenje ljudi pa skoraj nič. In zakaj? Ker so to pisali in ker so vladali velikaši, ministri, bogatuni. Če bi bilo na njihovem mestu

ljudstvo, bi ta sistem verjetno doživel marsikatero spremembo!

Zdravi razum nam narekuje naslednjo resnico: živila, ki niso nujno potrebna za preživetje, lahko prepustimo najbolj neomejenim špekulacijam trgovcev; trenutno pomanjkanje, ki ga utegnemo občutiti, je neprijetnost, ki pa ni nikdar neznosna; in na splošno lahko dopustimo, da neomejena svoboda te trgovine prinaša kar največji dobiček tako državi kot posameznikom; človeškega življenja pa ne smemo prepustiti tovrstnim tveganjem. Ni nujno, da si lahko privoščim sijajne tkanine, vendar pa moram biti dovolj premožen, da lahko zase in za svoje otroke kupim kruh. Trгоvec lahko v svojih prodajalnah zadržuje blago, po katerem hlepita razkošje in nečimrnost, vse dokler ga ne bo mogel prodati po najvišji možni ceni; nihče pa nima pravice kopičiti vreč pšenice, medtem ko njegov sočlovek umira od lakote.

Kateri je prvi cilj družbe? To je ohranjanje nedotakljivih človekovih pravic. Katera je prva izmed teh pravic? Pravica do življenja.

Prvi zakon družbe je torej tisti, ki vsem pripadnikom družbe zagotavlja sredstva za življenje; vsi

drugi zakoni so podrejeni temu. Lastnina je bila uvedena oziroma zajamčena samo zato, da bi ga učvrstila; lastnino imamo v prvi vrsti zato, da bi lahko živeli. Ni res, da bi lahko bila lastnina kadar koli v nasprotju s preskrbo ljudi z nujnimi živili.

Jestvine, ki jih človek nujno potrebuje, so tako sveste kot življenje samo. Vse, kar je nepogrešljivo za njegovo ohranjanje, je skupna lastnina celotne družbe. Edinole presežek je lahko zasebna lastnina in je prepuščen podjetnosti trgovcev. Kakršna koli tržna špekulacija, ki jo izvedem za ceno življenja svojega bližnjega, ni več trgovanje, temveč je razbojništvo in bratomor.

Kateri problem je po tem načelu treba razrešiti, ko gre za zakonodajo o oskrbi z najnujnejšimi živili? Naslednjega: vsem pripadnikom družbe je treba zagotoviti, da lahko uživajo tolikšen delež sadov zemlje, kolikršen je nujen za njihov obstoj; lastnikom zemlje ali pridelovalcem je treba zagotoviti plačilo za njihovo prizadevnost, presežek pa prepustiti svobodi trgovine.

Izzivam najbolj tankovestnega zagovornika lastnine, naj izpodbije ta načela ali pa odkrito razglasi, da pod to besedo razume pravico do oskubljenja in

umora bližnjega. Kako bi potemtakem kdo sploh lahko trdil, da je kakršna koli ovira, ali bolje, kakršna koli uredba, ki zadeva prodajo pšenice, napad na lastnino, in kako bi se lahko ta barbarski sistem lažno prikazoval pod varljivim imenom svobode trgovine? Mar se snovalci tega sistema ne zavedajo, da so nujno v protislovju s samimi seboj?

Zakaj ste prisiljeni odobriti prepoved izvoza žita v tujino, vsakič ko ni zagotovljeno, da ga bo doma dovolj? Saj vendar sami določate ceno kruha; mar določate tudi ceno začimb ali pa bleščečih izdelkov iz Indije? Kakšen je razlog za vse te izjeme, če te niso dokaz za pravilnost načel, ki sem jih pravkar razgrnil? Kaj vam pravim? Vlada včasih podreja celó trgovino z luksuznimi dobrinami spremembam, ki jih zahteva zdrava politika. Čemu naj bi bila iz tega nujno izvzeta trgovina, ki zadeva osnovne potreščine za preživetje ljudstva?

Nedvomno nam ne bi bilo treba priznavati nobenega drugega zakona, kot je zakon kar se da brezmejne svobode, če bi bili vsi ljudje pravični in pošteni; če pohlepnost nikoli ne bi bila v skušnjavi, da pogoltne to, od česar živi ljudstvo; če bi vsi bogataši, dovzetni za glas razuma in narave, sami nase gledali

kot na oskrbnike družbe ali kot na brate revežev. Toda, če drži, da lahko pogoltnost špekulira z bedo in sama tiranija z brezupom ljudstva; če drži, da vse te strasti napovedujejo vojno proti trpečemu človeštvu, zakaj potem zakoni ne bi zatrli teh zlorab? Zakaj ne bi zakoni zadržali morilske roke monopolista, kakor zadržijo roko navadnega moralca? Zakaj se ne bi raje ukvarjali s preživetjem ljudstva, potem ko so se tako dolgo ukvarjali z užitki velikih in z močjo despotov?

Kakšna so torej sredstva, s katerimi lahko zatremo te zlorabe? Trdijo, da so nepraktična; sam pa pravim, da so prav tako preprosta, kot so nezmotljiva; trdijo, da so celo za genialce nerešljiva težava; sam pa pravim, da za zdrav razum in dobronamernost ne predstavljata nobene težave; pravim, da nikakor ne škodujeta ne interesu trgovine ne pravicam lastnine.

Naj bo obtok blaga po celotnem ozemlju republike zaščiten, vendar pa naj bodo sprejeti nujni varnostni ukrepi, ki bodo zagotovili, da bo obtok blaga dejansko potekal. Prav nad pomanjkanjem obtoka se pritožujem. Kajti obča nadloga ljudstva, vir pomanjkanja so prav ovire, postavljene obtoku

pod pretvezo, da ga bodo osvobodile vseh meja. Toda ali javna oskrba z osnovnimi živili res pteka, ko jih pohlepni špekulanti kopicijo v svojih kaščah? Ali ta živež zares kroži, ko je nakopičen v rokah maloštevilnih milijonarjev, ki ga odtegujejo trgovini, da bi dvignili njegovo ceno in ustvarili pomanjkanje; ki hladno preračunavajo, koliko družin mora preminiti, preden bo napočil ta čas, ki ga je za prodajo blaga določil njihov ostudni pohlep? Ali kroži, kadar zgolj potuje skozi tiste regije, v katerih so ga pridelali, in to pred očmi siromašnih državljanov, ki trpijo Tantalove muke, preden ga pogoltno neznano žrelo kakega podjetnika, ki bogati na račun javnega stradanja? Ali kroži, kadar ob najbogatejši žetvi siromašni državljan hira, ker nima ne zlatnika ne kosa dovolj dragocenega papirja, ki bi ga lahko dal v zameno za delček tega bogastva?

Kroženje je tisto, ki postavi najnujnejše živilo na doseg vseh ljudi ter prinese v koč, krite s slamo, obilje in življenje.⁴ Ali kri kroži, kadar se maši v možganih ali prsih? Kroži tedaj, ko teče prosto po telesu.

⁴ Saint-Just je 29. novembra poudarjal prav to in še posebej zahteval, naj se olajša prevoz žita po rekah.

Najnujnejše živilo je kri ljudstva in njegovo kroženje ni nič manj nujno za zdravje družbenega telesa, kot je kroženje krvi nujno za življenje človeškega telesa. Zato postavite na prvo mesto svobodni obtok žita in s tem preprečite vsakršno pogubno kopičenje zalog. S katerimi sredstvi lahko dosežete ta cilj? Pohlepu morate odvzeti interes in možnost za to početje. Zanj pa obstajajo trije razlogi, in sicer tajnost, nebrzdana svoboda in gotovost, da ne bo nihče kaznovan.

Tajnost zato, ker lahko vsakdo prikriva tisto količino javnega živeža, za katerega prikrajša celotno družbo; ker lahko ta nujna živila goljufivo skrije in jih prepele bodisi v tuje države ali v skladišča v notranjosti dežele. Zato predlagamo dva preprosta ukrepa: prvi je, da sprejmemo nujne varnostne ukrepe, s katerimi ugotovimo količino žita, ki ga je pridelala vsaka regija in požel vsak zemljiški posestnik oziroma pridelovalec. Drugi ukrep je v tem, da prisilimo trgovce z žitom, naj ga prodajajo na trgih, in jim prepovemo kakršno koli nočno prevažanje nakupov. Dokazovati ni treba niti tega, da so ti ukrepi mogoči, niti tega, da so koristni, kajti oboje je nesporno. Kaj pa legitimnost? Le kako bi mogli gledati na predpise splošne

upravne politike,⁵ ki jo zapovedujejo interesi družbe, kot na napad na lastnino? Eh! Bi se mogel kak dober državljani pritoževati, da je prisiljen ravnati pošteno in pri belem dnevu? Kdo drug pa se mora skrivati v temi, če ne zarotniki in podleži? Sploh pa, ali vam nisem že dokazal, da ima družba pravico terjati tisti delež, ki je nujen za preskrbo državljanov z osnovnimi živili? Kaj vam pravim? To je najsvetejša od vseh njenih dolžnosti. Le kako bi bili torej lahko zakoni, ki so nujni, da zagotovijo njeno izpolnjevanje, nepravilni?

Rekel sem, da sta za katastrofalno delovanje monopola kriva še dva druga vzroka – neomejena svoboda in nekaznovanje. Ali lahko kar koli bolj zagotovo spodbudi pohlepnost in ji sname vsako brzdo, kot to, da postavimo načelo, da zakon nima niti pravice, da bi jo nadziral, da bi jo lahko podvrgel vsaj najneznatnejšim omejitvam? Da je edino pravilo, ki ji je predpisano, moč, s katero si lahko nekaznovano dovoli vse? Kaj vam pravim? Ta teorija je bila tako zelo

⁵ V izvorniku »*police générale*«. Pojem »*police*« (v današnji rabi »policija«) je v 18. stoletju označeval širok spekter javnih nalog, vse, kar je zadevalo javno dobro, najrazličnejše moralne in materialne vidike vsakdanjega življenja: urejanje, usmerjanje in vzdrževanje življenja skupnosti.

izpopolnjena, da že skoraj sprejemamo, da so oderuški prekupčevalci brezmadežni; da so monopolisti dobrotniki človeštva; da je v prepirih, ki se razvne-
majo med njimi in ljudstvom, vselej ljudstvo tisto, ki je v zmoti. Zločin monopolizma je bodisi nemogoč bodisi je dejanski; če je utvara, kako se je potem zgo-
dilo, da smo vanjo od nekaj verjeli? Zakaj smo vse od prvih dni svoje revolucije trpeli vsa ta njegova pu-
stošenja? Zakaj nam nedvoumna poročila in neiz-
podbitna dejstva razkrivajo njegove obsojanja vre-
dne manevre? Če pa je zločin monopolizma nekaj dejanskega, kateri čudaški privilegij mu torej daje pravico do zaščite? Bodo neusmiljeni vampirji, ki špekulirajo z bedo ljudstva, svojim napadom posta-
vili kakršne koli meje, če pa so odgovor na sleherno pritožbo bajoneti in absolutna zapoved, da je treba verjeti v čistost in dobrotelnost vseh teh oderuških prekupčevalcev? Neomejena svoboda ni nič drugega kot izgovor, varovalo in vzrok za to zlorabo. Kako neki bi lahko bilo zdravilo? Nad čim se pritožujemo? Natanko nad zlom, ki ga je proizvedel trenutni sis-
tem, ali vsaj nad krivicami, ki jih ni zmožel prepreči-
ti. In kakšno zdravilo nam predlagajo? Trenutni sistem. Jaz obtožujem morilce ljudstva, vi pa mi od-
govarjate: pustite jih, naj delajo, kar hočejo. V tem

sistemu vse nasprotuje družbi; vse gre v prid trgov-
cem z žitom.⁶

Tu, zakonodajalci, sta nujni vsa vaša modrost in vsa vaša preudarnost. Vprašanja, kakršno je to, se je tre-
ba vselej lotevati z vso občutljivostjo; nevarno je sto-
pnjevati preplah med ljudstvom in dajati vtis, da pri-
trijete njegovemu nezadovoljstvu. Še nevarneje je
zamolčevati resnico in prikrivati načela. Toda, če jim
blagovolite slediti, se vse neprijetnosti razblinijo: le
načela lahko izsušijo vir zla.

Sam dobro vem, da lahko tedaj, ko proučimo okoli-
ščine tega ali onega posamičnega izgreda, ki ga je
razplamtelo resnično ali človeško ustvarjeno po-
manjkanje pšenice, prepoznamo zunanje vzroke.
Ambicioznost in spletkarstvo podžigata nemire:
včasih eni in isti ljudje razvne-
majo ljudstvo, da bi na-
šli pretvezo, da mu lahko prerežejo vrat, in da bi
sámo svobodo očrnili v očeh slabotnih in sebičnih
ljudi kot nekaj strašnega. Vendar pa nič manj ne drži,
da je ljudstvo po naravi pokončno in miroljubno;

⁶V časniku *Moniteur universel* na tem mestu sledi stavek: »Sve-
ta lastnina, namreč lastnina ljudstva, je žrtvovana interesom zločinske
trgovine in življenje ljudi razkošju bogatašev in pohlepu javnih
izkoriščevalcev.«

vselej ga vodijo čiste namere; zlonamerneži ga more-
jo razdražile edinole, če mu predstavijo motiv, ki je v
njegovih očeh močan in upravičen. Nezadovoljstvo
ljudstva prej obračajo v svoj prid, kot da bi ga povzro-
čali; in ko ljudstvo privedejo do nepremišljenih de-
janj, pri čemer uporabljajo kot pretvezo oskrbo z
osnovnimi živili, je to samo zato, ker lahko na zatrto
in v bedi živeče ljudstvo s tem hitro napravijo vtis.
Srečno ljudstvo nikoli ni bilo nagnjeno k nemirrom.
Vsakdo, ki pozna ljudi, vsakdo, ki predvsem pozna
francosko ljudstvo, ve, da ga kak brezumnež ali slab
državljan ne more brez razloga dvigniti v vstajo proti
zakonom, ki jih ima rado, in še manj proti odposlan-
cem, ki jih je samo izbralo, ter proti svobodi, ki si jo
je samo priborilo. Njegovi predstavniki mu morajo
vračati zaupanje, ki jim ga je naklonilo, in prekrižati
načrte aristokratski zlonamernosti s tem, da potešijo
njegove potrebe in pomirijo njegove bojazni.

Upoštevati je treba že same bojazni ljudstva. Le kako
jih boste pomirili, če boste ostali nedejavni? Četudi
ti ukrepi, ki jih predlagamo, ne bi bili tako nujni, kot
se nam zdijo, se morate opredeliti za njihovo spreje-
tje že zato, ker si jih ljudstvo želi, že zato, ker mu do-
kazujejo, da so vam pri srcu njegovi interesi. Ker sem

že nakazal, kakšna sta narava in duh teh zakonov, se
bom na tem mestu zadovoljil z zahtevo, da se projekt
odlokov, ki predlagajo varnostne ukrepe zoper mo-
nopol, obravnava prednostno, pri čemer si pridržu-
jem pravico predlagati spremembe, če bo ta odlok
sprejet. Dokazal sem že, da so ti ukrepi in načela, na
katerih temeljijo, za ljudstvo nujni. Dokazal pa bom
še, da so koristni tudi za bogate in za vse zemljiške
lastnike.

Ne bom jih oropal nobenega poštenega dobička, no-
bene upravičene lastnine; jemljem jim zgolj pravico
do napadanja lastnine drugega; niti približno ne uni-
čujem trgovine, temveč zgolj razbojništvo monopo-
lista; ne obsojam jih na nobeno drugo kazen kot to,
da svojemu bližnjemu pustijo živeti. Nič jim potem-
takem ne bi moglo biti bolj v korist; največja usluga,
ki jo lahko zakonodajalec naredi ljudem, je, da jih
prisili v poštenost. Največji interes človeka ni kopi-
čenje zakladov in najslajša lastnina ni odžiranje žive-
ža stotini nesrečnih družin. Užitek ob lajšanju tegob
soljudem in slava, ki jo prinaša služenje domovini,
sta vredna več kot te zavržne koristi. Čemu bi najbolj
lakomnim špekulantom lahko služila neomejena
svoboda njihovega odvratnega prekupčevanja? Da bi

bili bodisi zatirani bodisi zatiralci. Predvsem slednja usoda je grozljiva. Bogati sebičneži, vedite, kako predvideti in vnaprej preprečiti grozljive rezultate borbe napuha in razuzdanih strasti proti pravičnosti in človečnosti. Naj vam bo v poduk primer plemstva in kraljev. Naučite se okušati čare enakosti in vrlin; ali pa se vsaj zadovoljite s prednostmi, ki vam jih daje bogastvo, in pustite ljudstvu kruh, delo in moralo. Sovražniki svobode se zaman naprezajo, da bi raztrgali nedra svoje domovine; poti človeškega razuma ne bodo zaustavili, tako kot ne morejo ustaviti poti sonca; strahopetnost ne bo nikdar porazila poguma; duh spletkarstva mora vselej pobegniti pred duhom svobode. In vi, zakonodajalci, pomnite, da niste zastopniki privilegirane kaste, pač pa francoskega ljudstva, nikar ne pozabite, da je vir reda pravičnost; da je najbolj gotovo jamstvo za javni mir sreča državljanov in da dolgotrajni krči, ki pretresajo države, niso nič drugega kot spopad predsodkov z načeli, sebičnosti s splošnim interesom, napuha in strasti mogočnejšev s pravicami in potrebami šibkih.

GOVOR O NOVI DEKLARACIJI ČLOVEKOVIH IN DRŽAVLJANSKIH PRAVIC

24. april 1793

Najprej bi vam predlagal nekaj členov, ki so potrebni za dopolnitev vaše teorije o lastnini. Naj ta beseda nikogar ne preplaši: blatne duše, ki ne cenite nič drugega kot zlato, niti slučajno se ne želim polastiti vaših zakladov, naj bodo še tako nečistega izvora. Vedeti morate, da je agrarni zakon, o katerem ste toliko govorili, zgolj prikazen, ki so jo ustvarili sleparji, da bi bebcem nagnali strah v kosti.

Za to, da bi vesoljni svet doumel, da so skrajna nesorazmerja v bogastvu vir marsikaterega zla in številnih zločinov, ni bila potrebna revolucija; vendar pa nismo nič manj prepričani o tem, da je enakost dobrin utvara. Zame osebno velja, da se mi zdi še manj potrebna za zasebno srečo kakor za javno zadovoljstvo: veliko bolj kot za preganjanje izobilja gre za to, da naredimo revščino častivredno; Fabriciusova s slamo krita kočica nima česa zavidati Krasusovi palači. Kar se mene tiče, bi bil raje eden od Aristidovih sinov, vzgojen v Pritaneji na stroške republike, kot domnevni Kserksov dedič, rojen v dvornem razvratu, da bi lahko zasedel prestol, okrašen z razvrednotenjem ljudstva in sijoč od javne bede.

Zatorej v dobri veri postavimo načela lastninske pravice; to je še toliko bolj potrebno, ker so jo predsodki in slabosti ljudi ovili v gosto meglo.

Kar vprašajte trgovca s človeškim mesom, kaj je to lastnina; odvrnil vam bo, medtem ko vam bo kazal tisto dolgo krsto, ki ji sam reče ladja in na katero je natrpal in vklenil ljudi, ki so videti komaj še živi:

»Tukaj je moja lastnina; kupil sem jih, glavo po glavo.«¹

¹ *Moniteur universel* in *Logotachigraphe* sta na tem mestu natisnila naslednji stavek, ki je bil izpuščen iz uradno ohranjenega besedila (najverjetneje zaradi ostrih kritik žirondistov): »Povprašajte plemenitega gospoda, ki ima v lasti zemljišča in vazale, ali ki meni, da se je svet obrnil na glavo, odkar jih nima več, pa vam bo glede lastnine navedel precej podobne ideje.« Eno tistih kritik Robespierovega načelnega omejevanja pravice do lastnine je objavil *Patriote français* (št. 1354, str. 471): »Robespierre je predstavil dodatne člene k deklaraciji pravic. Štirje od teh členov vsebujejo omejitve pravice do lastnine. Ne glede na to, da bi se ti členi morali prej nahajati v ustavi kakor pa v deklaraciji človekovih pravic, moramo opaziti, da temeljijo na zmotni predpostavki, da bi lastniki zemljišč nelastnike pustili sestrdati do smrti, samo da bi lahko zlorabili svojo lastnino ali pa je nikakor ne uporabili, kakor da ne bi bil interes lastnikov prav najbolj gotovo jamstvo za uporabo njihove lastnine. Tako je pri lastnini, kakor tudi pri kroženju žita; če se to zameji z ovirami, bodo propadli tako lastniki kot nelastniki.« Podobno *Journal de France* (št. 17, str. 468): »Doktrina, ki jo tukaj naznanja Robespierre, si zasluži, da jo proučimo; zasluži si tudi, da se z njo spoprimemo še kako drugače kot z žaljivkami. Izhaja iz zmotne predpostavke, vendar iz pravega načela. Pravo načelo je to, da zemljiška lastnina ne pomeni pravice do stradanja tistih, ki imajo za preživetje na voljo zgolj premično lastnino ali lastne roke.

Kar vprašajte častitljive pripadnike dinastije Kapetingov, pa vam bodo povedali, da ni mogoče oporekati temu, da je najsvetejša od vseh lastnin dedna pravica, ki jo sami uživajo že od davnih časov, namreč pravica, da po mili volji zakonito in kraljevsko zatirajo, ponižujejo in tlačijo petindvajset milijonov ljudi, ki naseljujejo francosko ozemlje.

V očeh vseh teh ljudi lastnini ne botruje nobeno moralno načelo.² Zakaj se zdi, da vaša deklaracija pravic vsebuje enako zablodo? Ko ste opredelili svobodo kot prvo človekovo dobro, kot najsvetejšo od pravic, ki mu pripadajo po naravi, ste pravilno rekli, da je zamejena s pravicami drugega. Zakaj tega načela niste uporabili pri lastnini, ki je družbena institucija? Kot da bi se bilo zoper večne zakonitosti narave mogoče prekršiti kaj manj kakor zoper človeške kon-

Zemljiška lastnina ne pomeni pravice, da pustiš zemljo neobdelano, da sežigaš svoje pridelke, da vržeš letino v reko, da pustiš, da v žitnicah tvoje žito pojedo podgane ali pa prepustiš svojo moko vetru, in vse to pod budnimi pogledi tistih, ki umirajo od lakote in izžetosti. Če Robespierre hoče povedati to, potem ima tisočkrat prav. Ampak, če iz tega potegne sklep, da je treba omejiti izvajanje lastnine, je treba domnevati, da lastniki zemljišč v polnosti, absolutno, brez omejitev svoje lastnine, uživajo 'moč', ali bolje, lahko po mili volji počnejo vse, do česar jim Robespierre in zdravi razum oporekata pravico.«

² V *Logotachigraphe* je na tem mestu dodano: »Lastnina izključuje vsakršno pojmovanje pravičnega in krivičnega.«

vencije. Povečali ste število členov deklaracije, da bi zagotovili kar največjo svobodo razpolaganju z lastnino, vendar pa niste niti z eno samo besedico določili, kdaj je legitimna; tako da se zdi, da vaša deklaracija ni ustvarjena za ljudi, pač pa za bogate, za grabežljivce, za špekulante in za tirane.³ Predlagam vam, da popravite te slabosti z uzakonitvijo naslednjih resnic.

Člen 1 – Lastnina je pravica vsakega državljana, da uživa in razpolaga z deležem dobrin, ki mu ga zagotavlja zakon.

2 – Pravica do lastnine je kakor vse druge pravice omejena z obveznostjo spoštovanja pravic drugega.

3 – Ne sme škodovati ne varnosti, ne svobodi, ne življenju, ne lastnini sočloveka.

4 – Vsaka posest in vsako trgovanje, ki kršita to načelo, sta nezakonita in nemoralna.

Govorite tudi o davkih, da bi postavili neizpodbitno načelo, po katerem lahko izhajajo zgolj iz volje ljudstva ali njegovih predstavnikov; vendar pa pozabljate na določilo, ki ga zahteva človečnost; pozabljate

³ Načrt, ki ga je predstavil Odbor in ki ga Robespierre kritizira, je sestavil Condorcet.

uzakoniti podlago za progresivno obdavčitev. In vendar, ali je, ko govorimo o javnih prispevkih, sploh kako načelo, ki bi bilo bolj očitno zajeto v naravi stvari in v večni pravičnosti kakor tisto, ki državljanom nalaga obveznost, da k javnim izdatkom prispevajo progresivno, glede na obseg svojega premoženja, se pravi glede na koristi, ki so jih sami deležni od družbe?

Predlagam vam, da ga zabeležite v členu, ki je sestavljen v naslednjem smislu:

»Državljeni, katerih prihodki nikakor ne presegajo tistega, kar je nujno za njihovo preživetje, morajo biti oproščeni prispevka k javnim izdatkom; ostali pa morajo prispevati progresivno glede na obseg svojega premoženja.«⁴

⁴ *Le patriote français* (št. 1354, str. 471) je odklonilno komentiral takole: »Še en Robespierrov člen posvečuje načelo progresivne obdavčitve, nesmiselne obdavčitve, ki spodkopava enakost, uničuje dejavnosti in bo močno ovirala prodajo na našem nacionalnem področju.« *Journal français* (št. 118, str. 471) pa takole: »Prva določba tega člena povzroči, da člen ni več del deklaracije človekovih pravic, pač pa ima tisoč drugih pomenov, ki bi jih lahko še dodali. Toda dejansko je že v polni veljavi. Državljan, ki poseduje edinole svoje roke kot vir zaslužka, ne plačuje zemljiškega prispevka, ker nima virov zaslužka; in zakon ga povsem izvzema iz prispevka mobilnosti, če s svojo industrijo ne zasluži plače, ki bi presejala določeno ceno za delovni dan v departmaju, kjer prebiva; ti deli se izbrišejo; sploh pa je ta davek plačeval potrošnik, ne pa delavec. Robespieru se je torej želja že uresničila in zakon je že počastil njegovo pobudo; zatorej ni nikakršne potrebe, da

Odbor je poleg tega popolnoma pozabil opomniti na dolžnosti bratstva, ki združujejo vse ljudi in vse narode, in na njihovo dolžnost do vzajemne pomoči; zdi se, da se Odbor sploh ni zmenil za osnove večnega zavezništva ljudstev proti tiranom; lahko bi pomislili, da je bila vaša deklaracija sestavljena za čredico človeške živine v odmaknjenem kotičku sveta, ne pa za brezmejno družino, ki ji je narava dala vso zemljo, da na njej domuje in se nastanja. Predlagam vam, da zapolnite to velikansko vrzel z naslednjimi členi: z njimi si boste neizbežno pridobili spoštovanje ljudstev, res pa je, da bi utegnili povzročiti neprikladne posledice, saj bi vas za vedno sprli s kralji. Priznam, da me ta neprikladnost ne navdaja z grozo; zgrozila ne bo niti tistih, ki nimajo nobene želje, da bi se z njimi spravili.

bi obremenjeval Deklaracijo človekovih pravic še s to določbo. Drugi del člena je v nasprotju s pravicami, daleč od tega, da bi sam predstavljal pravico. Državljan, pravi Robespierre v svojem predgovoru, mora prispevati k javni porabi 'glede na koristi, ki jih ima od družbe'. To načelo je pravično. Prav na podlagi tega načela mora človek, ki ima sto tisoč funtov najemnine, plačati deset tisoč funtov prispevka, medtem ko mora človek s tisoč funti najemnine plačati sto funtov, kolikor znaša proporcionalni davek. Vendar pa bi bilo na podlagi istega načela krivično in bi nasprotovalo enakosti pravic in lastnini, če bi od prvega zahtevali 50 za 100 njegovega dohodka za javno zakladnico, medtem ko bi od drugega zahtevali samo 5 ali 10 za 100 njegovih, kolikor bi znašala progresivna obdavčitev.«

Člen 1 – Ljudje vseh dežel so bratje in različna ljudstva si morajo med seboj pomagati po najboljših močeh, kakor si pomagajo državljani iste države.

2 – Kdor zatira en narod, je razglašen za sovražnika vseh.

3 – Tiste, ki gredo v vojno proti enemu ljudstvu, da bi preprečili napredek svobode in odrekli človekove pravice, morajo preganjati vsi, ne zgolj kot navadne sovražnike, temveč kot morilce in uporniške razbojnike.

4 – Kralji, aristokrati, tirani, naj bodo iz katerega koli ljudstva, so sužnji, ki se upirajo suverenemu vladarju zemlje, tj. človeškemu rodu, in zakonodajalcu vesolja, tj. naravi.

DEKLARACIJA PRAVIC ČLOVEKA IN DRŽAVLJANA

Predlagal: **Maximilien Robespierre**

Natisnjeno po ukazu Nacionalne skupščine⁵

Predstavniki francoskega ljudstva, ki so se zbrali v Nacionalni skupščini, ugotavljajo, da človeški zakoni, ki ne izhajajo iz večnih zakonov pravičnosti in razuma, niso nič drugega kot napadi nevednosti ali despotizma na človeštvo; prepričani, da sta pozaba ali prezir naravnih pravic človeka edina vzroka za zločine in nesrečo sveta, so sklenili izpostaviti naslednje z namenom, da bi vsi državljani lahko nenehno primerjali dejanja vlade s ciljem sleherne družbene institucije, in ne bi nikdar dopustili, da jih zatira in ponižuje tiranija; da bi imelo ljudstvo vselej pred očmi, kaj je osnova njegove svobode in njegove sreče; javni upravnik predpise svojih nalog; zakonodajalec pa cilj svojega poslanstva.

⁵ Gre za dokončno besedilo, ki ga je sestavil Robespierre med 21. in 24. aprilom in vsebuje določeno število različic glede na besedila, ki so jih natisnili jakobinci. Vsebinske različice navajamo v opombah, razlik v oštevilčenju členov pa ne.

Posledično Nacionalna skupščina razglša pred vsem svetom in pod očesom nesmrtnega zakonodajalca naslednjo deklaracijo pravic človeka in državljana.

PRVI ČLEN

Cilj sleherne politične združbe je ohranjanje naravnih in nezastarljivih pravic človeka in razvoj vseh njegovih sposobnosti.⁶

II

Poglavitne človekove pravice so pravice do ohranitve življenja in svobode.⁷

III

Te pravice pripadajo vsem ljudem enako, ne glede na razlike v njihovi telesni in moralni moči.

Enakost pravic je vzpostavila narava: družba, ki je daleč od tega, da bi jo spodkopavala, jo zgolj varuje pred zlorabo sile, ki jo dela iluzorno.

IV

Svoboda je moč, ki pripada človeku, da po lastni volji uporablja vse svoje sposobnosti. Njeno pravilo

⁶ Različica: »in razvoja«

⁷ Različica: »in njegove svobode«

je pravičnost, njene meje so pravice drugega, njeno načelo je narava in njeno varstvo zakon.

V

Pravica do mirnega zbiranja, pravica do izražanja svojega mnenja, bodisi prek tiskanih besedil bodisi na kakršen koli drug način, sta tako nujni posledici načela svobode⁸ človeka, da že samo to, da ju moramo omenjati, kaže, da je despotizem bodisi prisoten bodisi še živ v spominu.

VI

Lastnina je pravica vsakega državljana, da uživa in razpolaga z deležem dobrin, ki mu ga zagotavlja zakon.

VII

Pravica do lastnine je kakor vse druge pravice omejena z obveznostjo spoštovanja pravic drugega.⁹

VIII

Ne sme škodovati ne varnosti, ne svobodi, ne življenju, ne lastnini sočloveka.

⁸ Različica: »tako očitni za svobodo«; »tako potrebni za svobodo«

⁹ Različica: »dobrin« drugega

IX

Vsako trgovanje,¹⁰ ki krši to načelo, je po svojem bistvu nezakonito in nemoralno.

X

Družba je obvezana poskrbeti za preživetje vseh svojih članov, bodisi tako, da jim priskrbi delo, bodisi da zagotavlja sredstva za življenje tistim, ki niso zmožni delati.

XI

Za nepogrešljivo pomoč tistemu, ki mu manjka nujnih dobrin, je dolžan poskrbeti tisti, ki poseduje višek:¹¹ naloga zakona pa je določiti način, kako naj ta dolg poravna.

XII

Državljeni, katerih prihodki nikakor ne presegajo¹² tistega, kar je nujno za njihovo preživetje, morajo biti oproščeni prispevka k javnim izdatkom. Vsi drugi morajo prispevati *progresivno*,¹³ glede na obseg svojega premoženja.

¹⁰ Različica: »Vsaka posest, vsako trgovanje«

¹¹ Različica: »Pomoč, ki je nujna v primeru revščine, je dolg bogataša do reveža:«

¹² Različica: »katerih prihodki ne presegajo«

¹³ Različica: »progresivno« ni v kurzvi

XIII

Družba mora po svojih najboljših močeh spodbujati napredek javnega razuma in omogočiti izobraževanje vsem državljanom.

XIV

Ljudstvo je suveren: vlada je njegovo delo in njegova lastnina, javni uradniki so njegovi uslužbenci.

Ljudstvo lahko, kadar ga je volja, zamenja svojo vlado in odpokliče svoje zastopnike.

XV

Zakon je svobodni in slovesni izraz volje ljudstva.

XVI

Zakon je enak za vse.

XVII

Zakon lahko prepoveduje edinole tisto, kar je za družbo škodljivo: ne more zapovedovati [ničesar drugega kot to], kar je zanjo koristno.¹⁴

¹⁴ V izvorniku: »elle ne peut ordonner ce qui lui est utile«. V govoru 10. maja 1793 se ta del besedila glasi: »elle ne peut ordonner que ce qui lui est utile«, kar je smiseln zapis, ki ga prevzemamo tu s pomočjo oglatega oklepaja.

XVIII

Vsak zakon, ki krši neodtujljive pravice človeka, je v svojem bistvu krivičen in zatiralski: zatorej sploh ni zakon.

XIX

V vsaki svobodni državi mora zakon predvsem varovati javno in posameznikovo svobodo pred zlorabami oblasti tistih, ki vladajo.

Vsaka institucija, ki ne predpostavlja, da je ljudstvo dobro, uradniki pa koruptivni, je zla.

XX

Noben del ljudstva ne more izvajati moči celotnega ljudstva; vendar pa je treba voljo, ki jo izraža, spoštovati kot voljo dela ljudstva, ki mora stremeti k oblikovanju obče volje.

Vsak del suverene skupščine mora imeti pravico, da izrazi svojo voljo popolnoma svobodno; v svojem bistvu je neodvisen od vseh ustanovljenih oblasti in sam vodi svojo politiko in svoje razprave.

XXI

Vsi državljani lahko opravljajo vse javne funkcije, brez ozira na vse druge razlike razen na krepost in talent, edinole na podlagi zaupanja ljudstva.

XXII

Vsi državljani imajo enako pravico, da sodelujejo pri imenovanju zastopnikov ljudstva in oblikovanju zakonov.

XXIII

Da te pravice ne bi bile iluzorne in enakost utvarna, mora družba javnim uradnikom izplačevati plačo in poskrbeti, da državljani, ki živijo od svojega dela, lahko sodelujejo na javnih skupščinah, kjer jih zakon k temu obvezuje, ne da bi pri tem ogrozili svoje življenje ali življenje svoje družine.

XXIV

Vsak državljan mora vestno ubogati državne uradnike in vladne uslužbence, kadar so organi ali izvrševalci zakona.

XXV

Toda vsako dejanje proti svobodi, proti varnosti ali proti lastnini posameznega človeka, naj ga izvrši kdor koli, četudi v imenu zakona, razen v primerih, ki jih zakon določa, in v obliki, ki jo predpisuje, je samovoljno in nično; sólo spoštovanje zakona zapoveduje, da se mu podrejamo, če pa ga kdo želi izvršiti nasilno, ga je dovoljeno od tega odvrniti s silo.

XXVI

Vsakemu posamezniku pripada pravica do izročanja peticij čuvarjem javne oblasti. Tisti, na katere so peticije naslovljene, morajo odločati o točkah, ki so predmet peticij, nikdar pa ne smejo prepovedati, omejevati ali obsojati predlaganja peticij.

XXVII

Upor proti zatiranju izhaja iz drugih pravic človeka in državljana.

XXVIII

O zatiranju družbenega telesa govorimo, kadar je zatiran en sam njegov član. O zatiranju vseh članov družbenega telesa¹⁵ govorimo, kadar je zatirano družbeno telo.

XXIX

Kadar vlada krši pravice ljudstva, je vstaja za ljudstvo in za vsak del ljudstva najsvetejša od vseh pravic in najbolj nepogrešljiva od vseh dolžnosti.¹⁶

¹⁵ Različica: izpuščeno »družbenega telesa«

¹⁶ Različica: »Kadar vlada krši pravice ljudstva, je vstaja celotnega ljudstva in vsakega dela ljudstva najsvetejša od njegovih dolžnosti.«

XXX

V odsotnosti družbenega varstva se državljan vrne v naravno pravo, po katerem sam brani vse svoje pravice.¹⁷

XXXI

Tako v prvem kot v drugem primeru je poseganje po zakonskih formah za dušitev upora proti zatiranju poslednja zvijača tiranije.

XXXII

Javne funkcije moramo obravnavati kot javne dolžnosti, ne kot odlikovanja ali nagrade.

XXXIII

Prestopki zastopnikov ljudstva morajo biti strogo in brez težav¹⁸ kaznovani. Nihče nima pravice, da bi se imel za bolj nedotakljivega od drugih državljanov.

XXXIV

Ljudstvo ima pravico vedeti za vse delovanje svojih zastopnikov; ti mu morajo vestno polagati račune o svojem delovanju in se spoštljivo podrediti njegovi sodbi.

¹⁷ Različica: »naravno pravo, po katerem se brani sam.«

¹⁸ Različica: »brez težav« v kurzivi

XXXV

Ljudje vseh dežel so bratje in različna ljudstva si morajo med seboj pomagati po najboljših močeh, kakor si pomagajo državljani iste države.

XXXVI

Kdor zatira en sam narod, je razglašen za sovražnika vseh.

XXXVII

Tiste, ki gredo v vojno proti enemu ljudstvu, da bi preprečili napredek svobode in odrekli človekove pravice, morajo preganjati vsi, ne zgolj kot navadne sovražnike, temveč kot morilce in uporniške razbojnike.¹⁹

XXXVIII

Kralji, aristokrati, tirani, naj bodo iz katerega koli ljudstva, so sužnji, ki se upirajo suverenemu vladarju zemlje, tj. človeškemu rodu,²⁰ in zakonodajalcu vesolja, tj. naravi.²¹

¹⁹ Različica: izpuščeno »in uporniške razbojnike«

²⁰ Različica: »človeškemu rodu« v kurzivi

²¹ Različica: »narava« v kurzivi

GOVOR O USTAVI

10. maj 1793

Človek je rojen, da bi bil srečen in svoboden, pa je povsod zaslužnjen in nesrečen. Družba ima za cilj ohranitev njegovih pravic in izpopolnitev njegovega bitja, pa ga vsepovsod ponižuje in zatira. Napočil je čas, da človeka spomnimo na njegovo resnično usodo; napredek človeškega razuma je pripravil to veliko revolucijo, vam pa je posebej naložena dolžnost, da jo pospešite.

Da bi izpolnili vaše poslanstvo, je treba narediti vse natanko nasprotno od tega, kar je obstajalo pred vami.

Umetnost vladanja doslej ni bila nič drugega kot umetnost skubljenja in zaslužnjevanja številnih v korist maloštevilnih; zakonodaja pa sredstvo za povezovanje teh napadov v sistem. Kralji in aristokrati so to svojo obrt opravljali zelo dobro: zdaj ste na vrsti vi, da opravite svoje delo, torej da ljudi osrečite in osvobodite s pomočjo zakonov.

Dajte vladi moč, ki je nujna, da bodo državljani vselej spoštovali pravice svojih sodržavljanov, in poskrbite, da jih vlada sama nikoli ne bo mogla kršiti; to je po mojem mnenju dvojna težava, ki si jo mora zakonodajalec prizadevati rešiti. Prvi del se mi zdi

zelo lahek. Kar zadeva drugega, pa bi nas lahko zamikalo, da bi gledali nanj kot na nerešljivega, če bi iskali pojasniti zgolj v preteklih in sedanjih dogodkih, ne da bi se vračali k njihovim vzrokom.

Sprehodite se po zgodovini in vsepovsod boste videli, kako javni uradniki zatirajo državljane in kako vlada požira suverenost. Tirani govorijo o vstajah; ljudstvo se pritožuje nad tiranijo, kadar si sploh drzne pritoževati se nad tem, kar se dogaja, kot takrat, ko skrajnost zatiranja vzbudi njegovo energijo in neodvisnost. Naj bo božja volja, da ju ohrani za vedno! Toda vladavina ljudstva je enodnevnic; vladavina tiranov se razteza čez stoletja.

Po revoluciji 14. julija 1789 in še zlasti po revoluciji 10. avgusta 1792 sem slišal veliko govorjenja o anarhiji; trdim pa, da bolezen političnih teles ni anarhija, temveč despotizem in aristokracija. Sam menim, ne glede na to, kaj se o tem govori, da smo šele v tem tako zelo blatenem obdobju dobili prve zametke zakonov in vladavine, kljub nemirom, ki niso nič drugega kot poslednji krči kraljevstva v izdihljajih, in borba neverne vlade proti enakosti.

Anarhija je v Franciji vladala od Klovisa do poslednjega izmed Kapetingov. In kaj sploh je anarhija

drugega kot tiranija, ki s prestola izrine naravo in zakon, da bi nanj posadila človeka?!

Družbeno zlo nikdar ne prihaja od ljudstva, temveč od vlade. Le kako bi ne bilo tako? Interes ljudstva je javno dobro; interes človeka na položaju pa je zasebna korist. Da bi bilo dobro, mora ljudstvo samó dajati prednost sebi pred tistim, kar ni ono sámó; javni uradnik se mora, da bi bil dober, žrtvovati ljudstvu.

Če bi se tako ponižal, da bi odgovarjal na absurdne in barbarske predsodke, bi pripomnil, da sta moč in preobilje tista, ki botrujeta napuhu in vsem pregreham; da so delo, zmernost, revščina varuhi vrlin; da si šibki ne želi ničesar drugega kot pravičnost in zaščito dobrotvornih zakonov; da ceni edinole strasti poštenosti¹; da se strasti mogočneža navadno dvignejo nad pravične zakone ali ustvarjajo tiranske zakone;² nazadnje bi rekel, da beda državljanov ni nič drugega kot zločin njihovih vlad. Vendar pa temelj za svoj sistem opiram na en sam razmislek.

¹ *Različica*: ta del besedila izpuščen

² To formulacijo so predlagali uredniki francoske izdaje, ker so ocenili, da je besedilo v prvem natisu Robespierrovega govora nesmiselno. Glasilo se je: »po enem samem mogočnem umovanju, ki se nagiba k dvigu nad pravične zakone ali sega do ustvarjanja tiranskih«.

Vlada je ustanovljena, da bi spoštovala občo voljo; vendar imajo ljudje, ki vladajo, posamezno voljo, vsaka volja pa si prizadeva za prevlado. Če v ta namen uporabljajo državno silo, s katero so oboroženi, je vlada samo še prekletstvo svobode. Sklenimo torej, da mora biti prvi smoter sleherne ustave braniti javno in posameznikovo svobodo pred vlado samo.

Natanko na ta smoter so zakonodajalci pozabili; vsi so se ukvarjali s pooblastili vlade; nihče pa ni mislil na to, s kakšnimi sredstvi bi jo znova pripeljali do prvotnega smotra. Sprejeli so neskončne varnostne ukrepe proti vstaji ljudstva, hkrati pa so z vso svojo močjo spodbujali upor njegovih zastopnikov. Razloge za to sem že navedel. Stremušstvo, sila in premetenost so bili zakonodajalci sveta. Še človeški razum so zaslužnili, ga izpridili, tako da je postal sokrivec človekove bede. Despotizem je skvaril nravi, skvarjenost nravi pa je bila opora despotizmu. V takšnem stanju stvari gre za to, da prodaš svojo dušo najmočnejšemu, da bi upravičeval krivičnost in imel svoj delež v tiraniji. Tako torej razum ni nič drugega kot norost; enakost anarhija; svoboda nered; narava izrodek domišljije; spomin na pravice človeštva pa upor. Tako imamo ječe in morišča za vrline, palače

za razvrat, tirane in zmagoslavne vozove za zločin. Tako imamo kralje, duhovnike, plemiče, buržuje, sodrgo: nimamo pa ne ljudstva ne človeka.

Poglejte celo tiste med zakonodajalci, za katere se zdi, da jih je napredek javnega razsvetljenstva prisilil, da tu in tam izkažejo čast načelom; pogledjte, ali niso nemara uporabili svojih veščin za to, da bi se jim izognili, ko postanejo nezdržljiva z njihovimi osebnimi stališči. Pogledjte, ali so naredili kaj drugega, kot spreminjali oblike despotizma in odtenke aristokracije. Bahavo so razglašali suverenost ljudstva in ga vklenili; medtem ko so priznavali, da so javni uslužbenci le pooblaščenca, so jih obravnavali kot gospodarje in idole ljudstva. Vsi so se strinjali z domnevo, da je ljudstvo nerazsodno in puntarsko, javni uradniki pa v osnovi modri in polni vrlin. Zgledov za to nam ni treba iskati pri tujih narodih, ker bi nekaj presenetljivih lahko našli v nedrih naše Revolucije in v samem ravnanju predhodnih zakonodajnih teles. Pogledjte samo, kako strahopetno so prižigali kadilo v slavo monarhiji; kako nepremišljeno so pridigali o slepem zaupanju v skorumpirane javne uradnike; kako nesramno so omalovaževali ljudstvo; kako barsko so ga morili. In pogledjte si, na kateri strani so

bile državljanske vrline. Spomnite se na velikodušne žrtve uboštva in na sramotno pogoltnost bogatašev; spomnite se na veličastno požrtovalnost vojakov in na sramotne izdaje generalov; na nepremagljivi pogum, na velikodušno potrpežljivost ljudstva in na bojzljivo sebičnost, ostudno perfidnost njegovih zastopnikov.

Toda, ne čudimo se preveč tolikšnim krivicam. Le kako bi lahko spoštovali človeškost, cenili enakost, verjeli v vrline, ko pa smo izšli iz tako globokega pretresa?³ Mi, nesrečniki! Svetišče svobode gradimo z rokami, še vedno oslabelimi od suženjskih okovov. Kaj je bila naša prejšnja izobrazba, če ne nenehni pouk o sebičnosti in abotni nečimrnosti? Kaj so bili naši običaji in naši domnevni zakoni, če ne zakonik nesramnosti in nizkotnosti, v katerem je prezir do ljudi sledil nekakšnim tarifam in lestvicam s pravili, ki niso bila nič manj čudna kot številna? Prezirati in biti preziran; klečeplaziti, da bi gospodovali, izmenično sužnji in tirani; v enem trenutku klečati pred gospodarjem, v naslednjem teptati ljudstvo, takšna je bila naša usoda, takšno je bilo naše hotenje, skoraj

vseh nas, kakršni smo bili⁴. Ali naj se torej čudimo, če toliko butastih trgovcev, če toliko sebičnih buržujev do rokodelcev še vedno goji tisto nesramno zaničevanje, ki so ga plemiči izkazovali do samih buržujev in trgovcev? Oh, plemeniti napuh! Oh, dobra izobrazba! Prav to je tisto, kar zadržuje veliko usodo sveta; zaradi česar izdajalci parajo nedra domovine; zaradi česar so podivjani pomagači despotov Evrope izropali naše pridelke, požgali naša mesta, poklali naše ženske in otroke; kri tristo tisoč Francozov je že bila prelita; morda bo tekla kri še tristo tisočih, da preprosti kmetijski delavec ne bi mogel sedeti v senatu poleg bogatega trgovca z žitom; da rokodelec ne bi mogel glasovati v ljudski skupščini poleg slavnega prekupčevalca ali oholega odvetnika, in da se revež, pameten in poln vrlin, ne bi mogel imeti za človeka v navzočnosti butastega in pokvarjenega bogataša! Blazneži, ki kličete gospodarje, da ne bi imeli sebi enakih, ali potemtakem mislite, da bodo tirani upoštevali vse, na kar računata vaša klavrna nečimrnost in neobvladana pogoltnost? Ali mislite, da bo ljudstvo, ki je osvojilo svobodo, ki je prelivalo svojo kri

³ *Različica*: iz tako globoke skvarjenosti

⁴ *Različica*: izpuščeno »premožni po rojstvu ali dobro vzgojeni ljudje, poštene ljudje in ljudje, kot je treba, pravniki in finančniki, svetniki ali meč vihteči vojaki«

za domovino, medtem ko ste vi spali na mehkem ali pa kovali zarote v mraku, dopustilo, da ga vklenete, stradate, mu prerežete vrat? Ne. Če že ne spoštujete niti človečnosti, niti pravice, niti časti, potem naj vas vodi vsaj skrb za vaše zakladnice, ki nimajo drugega sovražnika kot javno bedo, ki jo s takšno nespametnostjo⁵ povečujete. Toda kaj se sploh lahko dotakne ošabnih sužnjevanj napuha? Glas resnice, ki grmi v izprijenih srcih, spominja na zvoke, ki donijo v grobnicah in nikoli ne prebudijo trupel.

Vi torej, ki vam je svoboda, domovina ljuba, si sami zadajte nalogo, da jo rešite; in ker je trenutek, ko žgoči interes za njeno obrambo terja vso vašo pozornost, trenutek, ko želimo naglo postaviti zgradbo ustave vélikega ljudstva, jo vsaj postavite na večni temelj resnice. Najprej postavite tole neizpodbitno maksimo: *da je ljudstvo dobro in da so njegovi odposlanci nagnjeni h korupciji; da je treba varovalo proti slabostim in despotizmu vlade iskati v vrlinah in suverenosti ljudstva.*

Iz tega neizpodbitnega načela zdaj potegnimo praktične sklepe, ki služijo kot trdna podlaga svobodne ustave.

⁵ Različica: tako nespametno

Začnite z zmanjšanjem moči javnih uslužbencev.⁶

Doslej si politiki, za katere se je zdelo, da so se hoteli malo potruditi, ne toliko za obrambo svobode, kolikor za preoblikovanje tiranije, niso mogli zamisliti več kot dveh sredstev za doseg tega cilja. Eno je ravnotežje moči, drugo pa tribunat.

Kar zadeva ravnotežje moči, smo se v času, ko je bilo očitno v modi, da se je od nas pričakovalo čaščenje naših sosedov,⁷ v času, ko smo si zaradi svoje skrajne degradacije dovolili občudovati vse tuje institucije, ki so nam ponujale še tako slabotno podobo svobode, morda pustili preslepiti njihovemu ugledu. Vendar pa bomo, če malo razmislimo, zlahka opazili, da to ravnotežje ne more biti nič drugega kot zgolj privid oziroma nadloga, da predvideva absolutno ničnost vlade, če ne bi celo nujno privedlo do zaveznitva tekmujočih sil proti ljudstvu; kajti zlahka slutimo, da se bodo veliko raje sporazumele, kakor pa pozvale suverena, naj presoja o svojih lastnih zadevah. O tem priča Anglija, kjer zlato in

⁶ Saint-Just je očital žirondistu Condorcetu, »da uvaja kraljestvo ministrov«. Robespierre se je ves čas ustavodajne skupščine boril proti pretirani moči ministrov, kar izpričuje tudi pričujoči govor.

⁷ Aluzija na angleško ustavo, na katero so se zlasti liberalni žirondisti pogosto sklicevali v razpravi o ustavi iz leta 1791.

oblast monarha vselej prevesita tehtnico na isto stran; kjer se zdi, da stranka v opoziciji od časa do časa zahteva reformo nacionalnega predstavnštva zgolj zato, da jo potem odlaga v soglasju z večino, proti kateri naj bi se borila; zgled pošastne vlade, kjer so javne vrline zgolj škandalozna parada, kjer prikazen svobode izničuje svobodo samo, kjer zakon posvečuje despotizem, kjer so pravice ljudstva predmet trgovanja, ki ga niti ne skrivajo, kjer korupcije ne zavira niti sramežljivost.

Eh! Kakšnega pomena pa so za nas kombinacije, ki uravnotežajo oblast tiranov? Treba je izkoreniniti tiranijo samo. Niso prerekanja njihovih gospodarjev tista, ki bodo ljudstvom prinesla nekaj trenutkov olajšanja, da bodo zadihala; jamstvo za svoje pravice morajo najti v lastni moči.

Iz istega razloga nisem več privrženec institucije tribunata; zgodovina me ni naučila spoštovanja do njegova.⁸ Obrambe tako mogočne stvari nikakor ne zaupam tem šibkim in koruptivnim ljudem. Zaščita, ki jo dajejo tribuni, predpostavlja suženjstvo ljudstva.

⁸ Tribun je bil v Rimu zadolžen za zagovarjanje interesov ljudstva. Ta institucija javne uprave je bila uvedena leta 493 pr. n. št., potem ko so se plebejci umaknili na Sveto goro v soseščini Rima, da bi ušli tiraniji patricijev.

Niti malo mi ni všeč, da se je rimsko ljudstvo umaknilo na Sveto goro, da bi zahtevali zaščitnike pred despotskim senatom in ošabnimi patriciji; želim si, da bi ljudstvo ostalo v Rimu in bi napodilo ven vse svoje tirane. Kolikor sovražim same patricije, sovražim te stremuške tribune, še veliko bolj pa jih preziram, te nizkotne zastopnike ljudstva, ki so rimskim velikašem prodajali svoje govore in svoj molk; ki so le tu in tam zagovarjali pravice ljudstva, samo zato, da bi z njegovimi zatiralci bolje barantali z njegovo svobodo.

En sam tribun ljudstva je, ki ga lahko priznam: to je ljudstvo samo. Tribunsko oblast bi zaupal vsakemu delu francoske republike; zlahka se jo organizira tako, da je enako oddaljena od viharjev absolutne demokracije in od zahrbtne mirnosti predstavnškega despotizma.

Toda preden postavimo okope, ki bi morali braniti javno svobodo pred prestopki moči javnih uradnikov, začnimo s tem, da ji postavimo pravične meje.

Prvo pravilo za doseg tega cilja je, da mora biti njihova oblast kratkotrajna, pri čemer uporabimo to načelo predvsem za tiste, katerih avtoriteta je obsežnejša;

2. Da nihče ne more hkrati izvajati več mandatov javnih služb.
3. Da mora biti oblast razdeljena: bolje je povečati število javnih funkcionarjev, kakor nekaterim zaupati preveliko oblast.
4. Da morata biti zakonodajna in izvršilna oblast skrbno ločeni.
5. Da morajo biti različne veje izvršilne oblasti same, kolikor je mogoče, razdeljene, kakor narekuje narava stvari, in zaupane različnim uslužbencem.

Ena od največjih slabosti trenutne ureditve je prevelik obseg vsakega od ministrskih oddelkov, v katerih so nakopičene razne veje administracije, ki so si po naravi zelo različne.

Zlasti Ministrstvo za notranje zadeve, takšno, kakršnega smo zgolj začasno trmasto ohranjali do zdaj, je politična pošast, ki bi že provizorično pogoltnila porajajočo se republiko, če je ne bi doslej branila tako proti slabostim institucije kot tudi proti slabostim

posameznikov sila javnega duha, ki jo žene gibanje revolucije.

Poleg tega ne boste mogli nikdar preprečiti, da nosilci izvršne oblasti ne bi bili zelo mogočni javni uradniki; zato jim odvzemite vse pristojnosti in ves vpliv, ki ne spada k njihovim funkcijam.

Ne dovolite, da pomagajo in glasujejo na ljudskih skupščinah, dokler so na položajih. Isto pravilo uporabite za državne funkcionarje na splošno. Javno zakladnico umaknite stran od njihovih prstov; zaupajte jo depozitarjem in nadzornikom, ki sami ne morejo sodelovati pri nobeni drugi vrsti oblasti.

Tisti delež javnih dajatev, ki ga ne bo treba nakazati v splošno blagajno, pustite v oddelkih in v rokah ljudstva; in naj bodo stroški poravnani na kraju samem, če bo to le mogoče.

Budno pazite, da ne boste tistim, ki vladajo, plačevali izrednih vsot pod kakršno koli pretvezo, zlasti ne pod pretvezo oblikovanja mnenja.⁹

⁹ Robespierre meri na *Bureau d'esprit public* (Urad za oblikovanje javnega mnenja; dobesedno: javnega duha), ki ga je ustanovil Roland. V naslednjem odstavku Robespierre označi ta urad za »manufakturno javnega duha«.

Vse manufakture javnega duha proizvajajo izključno strupe; pred nedavnim smo doživeli z njimi kruto izkušnjo, in prvi poskus tega tujega sistema nas ne sme preveč navdati z zaupanjem v njegove iznajditelje. Nikoli ne izgubite izpred oči, da mora javno mnenje soditi o ljudeh, ki vladajo, ne pa da ti gospodujejo nad javnim mnenjem in ga ustvarjajo.

Splošno in nič manj dobrodejno sredstvo pa je, da zmanjšamo moč vlad v korist svobode in sreče ljudstev.

Zajeto je v uporabi te maksime, navedene v deklaraciji pravic, ki sem vam jo predlagal: »Zakon lahko prepoveduje edinole tisto, kar je za družbo škodljivo; ne more zapovedovati ničesar drugega kot to, kar je zanjo koristno.«¹⁰

Bežite pred starodavno manijo vlad, da bi preveč vladale; pustite posameznikom, pustite družinam pravico, da delajo tisto, kar nič ne škodi drugemu; pustite komunam, naj same urejajo svoje lastne zadeve v vsem, kar se nič bistveno ne tiče splošne republiške administracije. Z eno besedo, vse, kar po naravi ne pripada javnim oblastem, prepustite posameznikovi svobodi, pa bodo ambicije in samovolja imeli veliko manj vpliva.

Spoštujte predvsem svobodo suverena¹¹ v primarnih skupščinah. Če odpravite ta gromozanski kodeks, ki ovira in zanika pravico do glasovanja pod pretvezo, da jo regulira, boste odstranili nepopisno nevarno orožje za spletkarjenje in za despotizem direktorijev in zakonodajnih teles, prav tako pa s tem lahko izjemno skrčimo področje delovanja pravnega despotizma s poenostavitvijo civilnega zakonika, s sesuvanjem fevdalnosti, pobiranja desetine in celotne gotoske stavbe kanonskega prava. Naj bodo vsi ti varnostni ukrepi še tako koristni, pa ne boste še ničesar dosegli, če ne preprečite druge zlorabe, ki sem jo omenil, namreč neodvisnosti vlade.

Ustava se mora uporabljati predvsem za to, da javne funkcionarje podvržemo velikanski odgovornosti, s tem da jih postavimo v dejansko odvisnost ne od posameznikov, temveč od suverena.

Kdor je neodvisen od ljudi, kmalu postane neodvisen od svojih nalog; in nekaznovanost je mati, tako kot tudi varuhinja, zločina, ljudstvo pa je vedno zasužnjeno, čim živi v strahu.

¹⁰ Gl. Robespierrov govor 24. aprila 1793, člen XVII načrta Deklaracije.

¹¹ *Različica*: dodano »ko razpravlja«.

Obstajata dve vrsti odgovornosti – eni bi lahko rekli moralna in drugi fizična.

Prva je prvenstveno v javnosti delovanja; toda ali zadostuje, da ustava zagotavlja javnost vladnega delovanja in razprav? Ne; vlada mora poleg tega delovati v svojem polnem obsegu.

Celotna nacija ima pravico biti seznanjena z vedênjem svojih pooblaščenecv. Če bi to bilo mogoče, bi morala skupščina pooblaščenecv zasedati v navzočnosti vseh Francozov. Prostor za seje zakonodajnega telesa bi morala biti razkošna in veličastna stavba za 12 tisoč gledalcev. Pred očmi tolikšnega števila prič si ne bi drznili pokazati ne korupcije, ne spletkarstva, ne perfidnosti; razpravljali bi zgolj o občih volji, slišali bi samo glas razuma in javnega interesa. Toda: ali nekaj sto gledalcev, ki lahko vstopijo, zaprtih v tesen in neudoben prostor, predstavlja javnost, katere velikost je sorazmerna z neizmernostjo nacije? Še sploh, ker bi množica plačancev ustrahovala zakonodajno telo, tako da bi to prestreglo ali spremenilo resnico z neverodostojnimi pripovedmi, ki jih trosijo po celi republiki? Kaj bi bilo, če bi sami pooblaščeneci prezirali ta mali delež javnosti, ki jim gleda pod prste; če bi hoteli prikazati prebivalce kraja, kjer živijo, in tiste

iz oddaljenih krajev kot ljudi dveh različnih vrst; če bi nenehno ovajali tiste, ki so priče njihovih dejanj, onim, ki prebirajo njihove pamflete, tako da bi javnost postala ne le nekoristna, pač pa pogubna za svobodo?

Površni ljudje ne bodo nikdar uganili, kako je kraj, ki je nudil zatočišče zakonodajnemu telesu, vplival na revolucijo, in faloti tega ne bodo nikdar priznali; toda razsvetljeni prijatelji javnega dobrega so ogorčeni videli, kako je prvo zakonodajno telo potem, ko je pritegnilo k sebi javnost, da bi se uprli dvoru, pobegnilo od nje, kolikor so ga nesle pete, ker se je hotelo povezati z dvorom proti ljudstvu, in kako se je potem, ko se je nekako skrilo v nadškofiji, kjer je uvedlo vojno stanje,¹² zaprlo v manežo, kjer se je obdalo z bajoneti, da bi ukazalo pokol najboljših državljanov na Marsovem polju, rešilo verolomnega Ludvika in spodkopalo temelje Svobode.¹³ Njegovi nasledniki

12 Oktobra 1789 je bila ustavodajna skupščina provizorično nameščena v nadškofiji. V tem obdobju (21. oktobra) je bilo proglašeno prvo vojno stanje.

13 Ustavodajna skupščina je imela svojo prvo sejo v dvorani Maneže dne 9. novembra 1789. Pokol na Marsovem polju je bil 17. julija 1791, dva dni potem, ko se je ustavodajna skupščina odločila ohraniti kraljevo oblast. Streljali so na republikanske množice, ki so protestirale proti tej odločitvi.

so zelo pazili, da je ne bi zapustili; kralji ali javni uradniki starega režima so v nekaj dneh dali zgraditi veličastno operno hišo, v sramoto človeškega razuma pa so pretekla štiri leta, preden so pripravili novo domovanje za nacionalno predstavništvo. Kaj pravim? Ali je zgradba, v katero so pravkar vstopili, kaj primernejša za javnost in kaj bolj vredna nacije? Ne; vsi opazovalci so ugotovili, da je bila z veliko inteligentnosti in v enakem spletkarskem duhu ter pod budnim očesom sprevrženega ministra zgrajena tako, da bi poslance ščitila pred očmi ljudstva. V tem pogledu so delali celo čudeže; končno so odkrili skrivnost, ki so jo tako dolgo iskali, kako izključiti javnost, medtem ko jo obenem pripuščajo zraven; da se lahko udeleži sej, vendar pa ne more poslušati, razen v tesnem prostoru, rezerviranem za ugledneže in novinarje; da je torej odsotna in prisotna hkrati. Zanamci se bodo čudili brezskrbnosti, s katero je velik narod tako dolgo časa trpel potuhnjene in surove manevre, ki so hkrati kompromitirali njegovo dostojanstvo, njegovo svobodo in njegovo blaginjo.

Sam menim, da se ustava ne sme omejiti zgolj na določila, da morajo biti seje zakonodajnega telesa in konstituiranih oblasti javnega značaja, temveč tudi,

da se ne sme zanemariti skrbi za sredstva, s katerimi jim bo zagotovila kar največjo publiciteto; da mora poslanec vzeti moč, da bi kakor koli vplivali na sestavo občinstva in samovoljno določali velikost prostora, v katerega ima dostop ljudstvo. Zagotoviti mora, da zakonodajna oblast prebiva sredi zelo številnega prebivalstva in razpravlja pod budnim očesom neskončne množice državljanov.

Načelo moralne odgovornosti veleva tudi, da vladni dejavniki v določenih obdobjih, ki so si dovolj blizu, natančno in podrobno poročajo o svojem upravljanju; da so ta poročila natisnjena in na voljo javnosti ter podvržena tehtanju vseh državljanov; da se jih posledično razpošlje vsem oddelkom, vsem upravam in vsem občinam.

V podporo moralni odgovornosti je treba razviti fizično odgovornost, ki je v zadnji analizi najbolj gotova varuhinja svobode: ta prinaša kaznovanje brezvestnih javnih funkcionarjev.

Ljudstvo, katerega poslanci niso dolžni nikomur polagati računov o svojem delovanju, nima nikakršne ustave; tudi ljudstvo, katerega poslanci so dolžni račune polagati edinole drugim nedotakljivim poslancem, nima nikakršne ustave, saj je odvisno

od njih, lahko ga izdajo, ne da bi bili kaznovani za to, in dopuščajo, da ga izdajo drugi. Če je to pomen, ki ga dajemo predstavniki vladavini, priznam, da sprejemam vsa prekletstva, ki jih je proti njej izrekel Jean-Jacques Rousseau.¹⁴ Sicer pa je treba to besedo razložiti tako kot številne druge; ali bolje, ne gre toliko za opredelitev francoske vlade, kolikor za to, da bi jo konstituirali.

V vsaki svobodni državi morajo biti javni zločini javnih uradnikov kaznovani tako strogo in tako zlahka kot zasebni zločini državljanov; moč, da zatre vladne napade, pa se mora vrniti k suverenu.

Vem, da ljudstvo ne more biti vselej dejaven sodnik. Tega si niti ne želim; vendar pa si še manj želim, da bi bili njegovi odposlanci nekakšni despoti, ki so nad vsemi zakoni. Cilj, ki ga predlagam, je mogoče doseči s preprostimi ukrepi, o katerih bom zdaj razvil teorijo.

Želim, da bi lahko vse javne funkcionarje, ki jih je imenovalo ljudstvo, ljudstvo tudi odpoklicalo v skladu s formalnostmi, ki bodo določene, brez kakšnega

drugega razloga kot nezastarljive pravice, ki mu pripada, da odpokliče svoje odposlance.

Naravno je, da telo, zadolženo za ustvarjanje zakonov, nadzira tiste, ki so zadolženi za to, da jih izvršujejo. Člani izvršne oblasti bodo torej obvezani poročati o svojem delovanju zakonodajnemu telesu. V primeru zlorabe jih to telo ne bo moglo kaznovati, ker mu ne smemo prepustiti tega sredstva, s katerim bi se lahko polastilo izvršne moči, pač pa jih bo obtožilo pred ljudskim sodiščem, katerega edino poslanstvo bo, da preiskuje brezvestna dejanja javnih funkcionarjev. Članov zakonodajnega telesa to sodišče ne bo moglo preganjati zaradi mnenj, ki jih bodo izražali na skupščinah, temveč samo zaradi potrjenih dejstev korupcije ali izdajstva, pred čimer bodo lahko posvarjeni. Običajni prekrški, ki bi jih ti ljudje lahko zagrešili, so stvar običajnih sodišč.

Ob izteku njihovih funkcij bodo lahko člani zakonodajne skupščine in akterji izvršne oblasti ali pa ministri postavljeni pred svoje volivce, ki bodo o njih izrekli slovesno sodbo. Ljudstvo se bo preprosto izreklo, ali so ohranili ali izgubili njegovo zaupanje. Sodba, ki bo naznanila, da so njegovo zaupanje izgubili,

¹⁴ Rousseau, *Družbena pogodba*, pogl. XV: »Suverenost ne more biti zastopana iz enakega razloga kot ne more biti odzveta, v bistvu obstaja v občini volji in volje ni mogoče zastopati.«

bo pomenila, da ne bodo smeli več opravljati funkcije. Ljudstvo ne bo izreklo hujše kazni, in če bodo pooblaščenci krivi kakih konkretnih in formalnih zločinov, jih lahko preda sodišču, ustanovljenemu za kaznovanje teh zločinov.

Te določbe bodo veljale tudi za člane ljudskega sodišča.

Kakor koli že je nujno držati v šahu javne uradnike, hkrati ni nič manj nujno, da jih dobro izberemo. Na tej dvojni osnovi je treba utemeljevati svobodo. Nikar ne pozabite, da v predstavniški vladavini ni nobenih konstitutivnih zakonov, ki bi bili pomembnejši od tistih, ki jamčijo za čistost volitev.

Tukaj vidim, da se širijo nevarne zmote; tukaj opazam, da opuščamo prva načela zdravega razuma in svobode, da bi sledili ničevim metafizičnim abstrakcijam. Želimo na primer, da bi v vseh delih republike državljani volili za imenovanje vsakega javnega funkcionarja, tako da zaslužni in vrli človek, znan samo v pokrajini, kjer prebiva, nikoli ne bi mogel biti poklican k zastopanju svojih rojakov; znani šarlatani, ki niso vedno najboljši državljani niti ne najbolj razsvetljeni možje, ali spletkarji, ki jih podpira močna stranka, ki bo prevladala po vsej

republiki, pa bi za vekomaj in izključno postali nujni zastopniki francoskega ljudstva.

Istočasno pa suverenu nadevamo okove tiranskih predpisov: vsepovsod vzbujamo gnus pri ljudstvu, s pomočjo¹⁵ formalnosti odrivamo stran sanskilote. Kaj vam pravim, odganjamo jih z lakoto; kajti niti v sanjah jim ne bi poplačali za čas, ki so si ga odtrgali od preživljanja svoje družine, da bi ga posvetili javnim zadevam.

Kakor koli, to so načela, ki ohranjajo svobodo in ki jih mora ustava vzdrževati. Vse ostalo je zgolj spleparstvo, spletkarstvo in despotizem.

Zagotovite, da se bo ljudstvo lahko udeleževalo javnih skupščin; kajti edinole ljudstvo je opora svobodi in pravičnosti: aristokrati, spletkarji pa so njuna nadloga.

Kaj pomaga, da zakon licemersko poje hvalo enakosti pravic, če najbolj oblastni od vseh zakonov, nujnost, sili najbolj zdravi in najbolj množični del ljudstva, da se ji odpoveduje. Naj domovina plača nadomestilo človeku, ki živi od svojega dela, kadar se udeleži javnih skupščin; naj iz istega razloga in na

¹⁵ *Različica*: dodano »neskončnih«

primerljiv način izplačuje dohodek vsem javnim funkcionarjem; naj bodo volilni predpisi in oblike posvetovanj tako preprosti in kratki, kot je le mogoče; naj bodo za skupščine določeni samo dnevi v obdobjih, ki so najprikladnejša za delovni del nacije.

Naj se razpravlja naglas: javnost je opora vrlin, zaščita resnice, ustrahovanje zločina, bič spletkarstva. Pustite temo in tajno glasovanje zločincem in sužnjem. Svobodni ljudje želijo imeti ljudstvo za pričo svojih misli. Ta metoda oblikuje državljane in republikanske vrline. Ustreza ljudstvu, ki je pravkar osvojilo lastno svobodo in ki se bori, da bi jo ubranilo. Ko mu bo prenehala ustrezati, tudi republike že ne bo več.

Poleg tega naj bo ljudstvo, ponavljam, na skupščinah popolnoma svobodno: ustava ne more določiti več kot le splošna pravila, ki so nujna za pregon spletkarstva in ohranjanje svobode same: vsaka druga ovira je zgolj napad na njegovo suverenost.

Predvsem pa naj se nobena konstituirana oblast nikoli ne vmešava ne v njegovo opravljanje političnega dela ne v njegova posvetovanja.

Tako boste razrešili še nerazrešen problem ljudske politične ekonomije; da boste v vrlinah ljudstva in oblasti suverena našli nujno protiutež strastem javnih uradnikov in težnji vlade k tiraniji.

Sicer pa ne pozabite, da trdnost ustave same temelji na vseh institucijah, na vseh konkretnih zakonih kakega ljudstva, naj jih imenujemo kakor koli; temelji na dobroti nravi, na poznavanju svetih človekovih pravic in čutu zanje. Deklaracija o človekovih pravicah je ustava vseh ljudstev; ostali zakoni so po svoji naravi spremenljivi in so ji podrejeni. Naj bo nenehno navzoča v duhu vsakogar; naj sije v glavi vašega javnega zakonika; naj bo prvi člen tega zakonika formalno jamstvo za vse človekove pravice. Naj drugi člen naznanja, da je vsak zakon, ki jih krši, tiranski in nič; naj jo pompozno nosijo na vseh javnih slovesnostih; naj priteguje poglede ljudstva na vseh shodih, v vseh prostorih, kjer prebivajo njegovi zastopniki; naj bo zapisana na stenah naših hiš; naj bo prva lekcija, ki jo bodo očetje dali svojim otrokom.

Morda me bo kdo vprašal, kako lahko ob tako strogih varnostnih ukrepih proti javnim uradnikom zagotovim pokornost zakonom in vladi? Odgovarjam, da jo zagotavljam z natanko temi varnostnimi ukrepi.

Vso moč, ki jo jemljem slabostim ljudi, ki vladajo in ki sestavljajo zakone, dajem zakonom in vladi.

Spoštovanje, ki ga vzbuja javni uradnik, je veliko bolj odvisno od spoštovanja, ki ga sam izkazuje zakonom, kakor od moči, ki si jo prisvaja; in moč zakonov ni toliko v vojaški sili, ki jih obdaja, kakor je v njihovi skladnosti z načeli pravičnosti in občo voljo.

Ko ima zakon za svoje načelo javni interes, ima za oporo samo ljudstvo in njegova moč je moč vseh državljanov, katerih delo in last je. Obča volja in moč javnosti imata skupen izvor. Moč javnosti je za politično telo tisto, kar je za telo roka, ki samodejno izvršuje, kar volja zapoveduje, in odbija vse, kar bi lahko ogrozilo srce ali glavo.

Ko moč javnosti ne dela ničesar drugega, kot podpira občo voljo, je država svobodna in miroljubna; kadar pa ji nasprotuje, je država zasuznjena ali nemirna.

Moč javnosti je v protislovju z občo voljo v dveh primerih: bodisi ko zakon ne predstavlja obče volje bodisi ko ga javni uradnik uporabi, da prekrši zakon. Takšna je strahotna anarhija, ki so jo od nekdaj vzpostavljali tirani in jo imenovali mir, javni red, zakonodaja in vladavina: v resnici pa je vsa njihova umetnost

le na silo osamiti in tlačiti vsakega državljana, da bi iz vseh njih naredili sužnje svojih odvratnih muh, ki jih krasijo z imenom zakonov. Zakonodajalci, sprejemajte pravične zakone; javni uradniki, poskrbite, da se jih bo do črke natančno izvrševalo; naj bo to vsa vaša politika, pa boste svetu podarili veličastno predstavo, kakršne še ni videl: namreč veliko svobodno in z vrlinami obdarjeno ljudstvo.

ČLEN I.

Ustava vsem Francozom zagotavlja nezastarljive pravice človeka in državljana, navedene v predhodni deklaraciji.¹⁶

II.

Vsak zakonodajni ali vladni akt, ki te pravice krši, je tiranski in ničen.

III.

Francoska ustava ne priznava nobene druge legitimne vladavine kakor republikanske in nobene druge republike kot tiste, ki temelji na svobodi in enakosti.

¹⁶ Gl. Robespierrov govor 24. aprila 1793.

IV.

Francoska republika je ena in nedeljiva.

V.

Suverenost v bistvenem temelji v francoskem ljudstvu; vsi javni funkcionarji so njegovi zastopniki: ljudstvo jih lahko odpokliče na enak način, kot jih je izbralo.

VI.

Ustava ne priznava nobene druge oblasti kot oblasti suverena; različni deli oblasti, ki jih izvršujejo različni javni uradniki, so javne funkcije, ki so jim dodeljene za skupno korist, in nič drugega.

VII.

Prebivalstvo in obseg Republike terjata delitev francoskega ljudstva na okraje, da bi lahko izvrševalo svojo suverenost; vendar pa niso njegove pravice ne manj resnične ne manj svete, kot če bi sprejemalo odločitve kot celota, v eni sami skupščini.

Posledično ne more biti noben del suverena podvržen niti vplivu niti ukazom nobene konstituirane oblasti, zastopniki pa, ki ogrozijo svobodo, varnost ali dostojanstvo enega dela ljudstva, so krivi upora proti celotnemu ljudstvu.

VIII.

Da neenakost dobrin ne bi uničevala enakosti pravic, ustava veleva, da državljani, ki živijo od svojega dela, prejmejo odškodnino za čas, ki ga posvečajo javnim zadevam v ljudskih skupščinah, kamor jih poziva zakon.

IX.

Mandat zastopnikov ljudstva ne more trajati več kot dve leti.

X.

Nihče ne sme izvajati dveh javnih služb hkrati.

XI.

Izvršilne, zakonodajne in sodne funkcije so ločene.

XII.

Ustava ne zahteva, da bi sam zakon lahko jamčil svobodo posameznika, kjer to ni v nobeno korist javnemu dobremu; občinam prepušča urejanje njihovih lastnih zadev na področjih, ki se ne tičejo splošne uprave Republike.

XIII.

Razprave zakonodajne oblasti in posvetovanja v vseh konstituiranih oblasteh so javni. Ustava zahteva

največjo možno javnost. Zakonodajna oblast mora imeti svoje seje v prostoru, ki lahko sprejme dvanajst tisoč gledalcev.

XIV.

Vsi javni funkcionarji so odgovorni ljudstvu.

XV.

Ustanovljeno bo sodišče, katerega edina naloga bo preiskovanje njihovih brezvestnih dejanj.

XVI.

Članov zakonodajnega telesa zaradi mnenj, ki so jih izrazili na skupščini, ne sme preganjati nobeno konstituirano sodišče; vendar pa bo ob izteku njihove funkcije o njihovem ravnanju slovesno presojalo ljudstvo, ki jih je izbralo. Ljudstvo se bo izreklo o naslednjem vprašanju: ali je ta državlján upravičil zaupanje, s katerim ga je počastilo ljudstvo, ali ne?

XVII.

O dokazljivih dejstvih korupcije in izdajstva, ki bi jih lahko pripisali javnim funkcionarjem, o katerih govorita dva predhodna člena, bo presojalo ljudsko sodišče, o njihovih zasebnih prekrških pa običajna sodišča.

XVIII.

Od vseh članov zakonodajnega telesa in vseh pripadnikov izvršne oblasti se zahteva, da poročajo o svojem premoženju še dve leti po izteku njihovih pooblastil.

XIX.

Kadar bodo pravice ljudstva kršila dejanja zakonodajne oblasti ali vlade, bo lahko vsak departma predložil zadevo v proučitev preostali republiki; in primarne skupščine se bodo v določenem času sešle, da v zvezi s tem izrazijo svojo voljo.

XX.

Deklaracija pravic človeka in državljana bo postavljena na kar se da vidno mesto v prostorih, v katerih bodo potekale seje konstituirane oblasti; pompozno jo bodo nosili na vseh javnih slavnostih; bo prvi predmet javnega izobraževanja.

PRAVICA DO ŽIVLJENJA

Maximilien Robespierre
TRIJE GOVORI

ZBIRKA PAMFLET

1. George Orwell, *Fašizem in demokracija*
2. Albert Einstein, *Za socializem in svobodo mišljenja*
3. Nancy Lindisfarne, Jonathan Neale, *Afganistan. Konec okupacije*
4. *Ustava Republike Slovenije. Dvojezična izdaja*
5. Janko Pleterški, *Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?*
6. Tomaž Mastnak, *Kovidni režim. Kje smo?*
7. Michael Schafir, *Iliberalizem in antisemitizem v postkomunizmu v primerjalni perspektivi*
8. Benjamin Abelow, *Kako je Zahod pripeljal vojno v Ukrajino. Kako je politika ZDA in NATA pripeljala do krize, vojne in do tveganja jedrske katastrofe*
9. Volker M. Heins, Frank Wolff, *Za zidovi. Zaprte meje kot nevarnost za odprto družbo*
10. Omer Bartov, *»Neskončne pravice«. Genocid v Gazi in selektivni spomin/odziv mednarodne skupnosti*
11. Stanisław Lem, *Provokacija*
12. Jeffrey D. Sachs, *Zahodna politika, Rusija in Ukrajina. Govor v Evropskem parlamentu*

»Kateri je prvi cilj družbe? To je ohranjanje nedotakljivih človekovih pravic. Katera je prva izmed teh pravic? Pravica do življenja.

Prvi zakon družbe je torej tisti, ki vsem pripadnikom družbe zagotavlja sredstva za življenje; vsi drugi zakoni so podrejeni temu. Lastnina je bila uvedena oziroma zajamčena samo zato, da bi ga učvrstila; lastnino imamo v prvi vrsti zato, da bi lahko živeli. Ni res, da bi lahko bila lastnina kadar koli v nasprotju s preskrbo ljudi z nujnimi živili.

Jestvine, ki jih človek nujno potrebuje, so tako svete kot življenje samo. Vse, kar je nepogrešljivo za njegovo ohranjanje, je skupna lastnina celotne družbe. Edinole presežek je lahko zasebna lastnina in je prepuščen podjetnosti trgovcev. Kakršna koli tržna špekulacija, ki jo izvedem za ceno življenja svojega bližnjega, ni več trgovanje, temveč je razbojništvo in bratomor.«

Založba ZRC

Pamflet!

13

5 EUR

9 789610 511236